

İSTANBUL VE GALATA HENDEKLERİNDE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI

Ayhan HAN*

Öz

İstanbul ve Galata sur yapısının savunma hatlarından birisi olan hendekler, İstanbul'un fethini müteakip askeri niteliğini yitirmiş ve üretimin icra edildiği alanlar şeklinde kullanılmıştır. Osmanlı döneminde İstanbul kara surları hendeklerinin bostan ve Galata surları hendeklerinin halatçı esnafının imalat alanı olarak kullanımı bilinçli bir tercihin sonucudur. Sur dibinde yapılaşmayı engellemek adına geliştirilen bu yöntem bir yandan üreten bir kent ortaya çıkarıyor diğer yandan ise sur duvarına bir koruma bandı yerleştiriyordu. Çalışmada hendeklerde toprak kullanımı konu edinilmiş, Galata surlarının yıkıldığı dönemde İstanbul'un kentsel gelişim dinamikleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: sur hendekleri, bostan, halatçı, kule-i zemin, belediye.

Abstract

URBAN LAND USE IN THE MOATS OF ISTANBUL AND GALATA LAND WALLS

After the conquest of İstanbul, the moats of İstanbul and the Galata Land Walls lost their military purpose and became sites for other activities. During the Ottoman period, the moat surrounding the İstanbul land walls was used as a market garden and that surrounding the Galata was used as a site for rope-spinning manufacturing; this was the result of a deliberate decision. Attempts to prevent housing at the foot of the walls contributed to the creation of production sites, which served as a protection zone for the land walls. This study examines the land use of the moats and the dynamics of urban development at the time the Galata Land Walls were demolished.

Key Words: moats, market gardens, rope-spinner, kule-i zemin, municipality.

---

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi; ayhanhan@gmail.com.

Giriş

David Harvey kenti “*içinde toplumsal süreçle mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık, dinamik bir sistem*” olarak tanımlar¹. Bu tanımlama kente aynı zamanda çoğu insan yapısı, bir kaynaklar sistemi olma özelliği kazandırır². Kentin kendisi bir kaynaktır. Kentsel toprak ve üzerindeki yapıları iktisadi bir mal/kaynak olarak değerlendiren Harvey’e göre bunların yerleri değiştirilemez, daha seyrek el değiştirirler, yaşam süresi uzundur ve böylelikle sahiplerine servet biriktirme imkânı sunarlar³. Harvey, kent içerisinde bölgesel örgütlenmelerin kentsel dönüşüme tepki verecek şekilde tasarlandığını belirtmektedir⁴. Kentsel kaynakların yeniden tahsisinde “gizli mekanizmalar” konusunda ise, kentsel karar alma süreçlerindeki aktörleri “küçük gruplar” ve “büyük gruplar” olarak ayırt eder. Bireylerin kişisel çıkarları yönünde davranacakları önkoşuluyla, iyi örgütlenmiş küçük grupların örgütlenmemiş ve etkisiz gruplar üzerinde hâkimiyet kuracağını tespit etmektedir. Kentsel kaynakların yeniden dağıtımında, nisbi olarak azınlık olma durumuyla ters doğrultuda pay alacaklarını gözlemlemektedir⁵. Sonuçta ise yeni bir kentsel biçim ortaya çıkmakta ve *konum oyunlarının* aktörleri yeniden kentsel tasarımdaki yerlerini almaktadırlar.

Askeri mimari ve mühendisliğinin bir örneği olarak İstanbul ve Galata surları bu değerlendirmenin birer yazıtı gibidir. İnsan eliyle oluşturulmuş bu alanlar kentsel ve yapısal ölçekte sur içi İstanbul ve Galata’nın mekânsal ve toplumsal örgütlenmesini etkilemiştir. Osmanlı döneminde hendekler, savunma hattının bir parçası olarak değerlendirilmemiş, bostan ve halatçı esnafının üretim alanları olarak tahsis edilmiştir. Bu, sur duvarını korumak ve sur dibinde yapılaşmayı engellemek adına bilinçli bir tercihtir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki kentsel büyüme hamleleri döneminde, yönetim sur arazileri konusunda yeni bir tercih yapmak zorunda kalmıştır.

A. İstanbul Surları

Yedikule-Ayvansaray arasında kentin batı sınırlarını çevreleyen İstanbul kara surları, Bizans askeri mimarlık ve mühendisliğinin en başarılı örneğidir. Söz

¹ David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Metin Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 48.

² *A.g.e.*, s. 68.

³ *A.g.e.*, s. 147.

⁴ *A.g.e.*, s. 89.

⁵ *A.g.e.*, s. 74-75.

konusu sur duvarı yaklaşık 7 kilometre uzunluğundaki II. Theodosius ve Manuel Komnenos surlarını kapsamaktadır. Sur duvarı hendek, ön sur ve ana sur olmak üzere üç ana savunma hattından oluşmaktadır⁶. Ana sur duvarı II. Theodosius döneminde 413-422 tarihlerinde Yedikule-Tekfur Sarayı arasında inşa edilmiştir ve yaklaşık 50 m. aralıklarla 96 adet burçla desteklenmiştir. Burçlar, ortalama 5 m. kalınlığındaki beden duvarı ile birleştirilmiştir. Bunu 447 depremi sonrasında ön surun inşası takip etmiştir⁷. Ön surlar ile ana sur duvarı arasında uzanan alana *peribolos* veya *beden arası* denilmektedir. Tekfur Sarayı ile Haliç arasındaki surlar İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde yapılmıştır. Arazinin eğimli olması nedeniyle bu alanda ön sur ve hendek izine rastlanmamaktadır⁸.

Hendekler, Tekfur Sarayı'nın 60 m kuzeyinden başlayıp Yedikule'de denize erişen II. Theodosius Surları boyunca paralel doğrusal bir hat olarak ilerlemektedir. Derinliği topografyanın elverdiği ölçüde değişmektedir. Daha ilk tasarım aşamasında içerisinde su tutmak amacıyla bölme duvarları-sedler ile çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Ali Rıza Sağman, sed duvarlarının sadece meyilli arazide ve zeminin meyline göre seyrekleşip sıklaştığını tespit etmiştir. Örneğin, ortalama 300 m. eninde olan Lykus Vadisi'nin düz bir zeminde olmasından dolayı, bu vadiyi enine kesen hendekte sed duvarı bulunmamaktadır. Sağman, hendekte 25 adet bölme duvarı bulunduğunu ve suyun basıncına mukavemet göstermek için bu duvarların aşağıya doğru indikçe kalınlaşan üç adet ayak ile desteklendiğini belirtmektedir⁹.

Sur duvarı, İstanbul'un gündelik yaşamından mekânsal örgütlenmesine kadar birçok niteliğini etkilemekteydi. Öncelikli olarak duvar, hem İstanbul'un sur içini çevresinden ayırıyor, hem de sur içi ve sur dışındaki yerleşimlerin idari, ekonomik ve mimari dokusunu belirliyordu. Kente giriş çıkışlar belirli kapılardan denetimli olarak yapıldığı için kent içi ulaşım ağı ve ana yol güzergâhları yine kapılara göre konumlanıyordu. Dolayısıyla hem duvarın kendisi hem de sur içi ve sur dışının yönetimi farklı kurumlara bırakıldı. Örneğin, sur duvarının dışın-

⁶ Zeynep Ahunbay, "Kuram ve Uygulama", *Uluslar arası Karasurlarının Korunması İçin uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu: İstanbul, 20-22 Ocak 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 68.

⁷ Metin Ahunbay, "İstanbul Karasurları: Tarih, Yapım Tekniği ve Koruma", *Uluslar arası Karasurlarının Korunması İçin uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu: İstanbul, 20-22 Ocak 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 28.

⁸ Zeynep Ahunbay, *İstanbul'da Kentsel Mimari*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 106.

⁹ Ali Rıza Sağman, *İstanbul Hendekleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1951, s. 747-50.

da kalan bölgelerin güvenliğinden bostancıbaşısının, sur içinin güvenliğinden ise yeniçeri ağasının sorumlu olmasını bu anlamda değerlendirebiliriz¹⁰.

19. yüzyılın ikinci yarısında kent surlarının 15-20 santimetrelük Krupp toplarına mukavemet edemeyeceği düşüncesi tecrübe edilene değin kent yöneticileri, surların korunması ve gedikler açıldıkça onarılması yönünde dikkatli olmuşlardır¹¹. Osmanlı döneminde karasurları ve hendeklerin korunması, insan, sermaye ve zamanın getirdiği olumsuz etkilerin hafifletilmesi İstanbul kent yöneticilerinin yüz yıllar boyunca sarf ettiği çabalarla mümkün olmuştur¹². Duvardaki gedikler, sur dibinde ve hendekte yapılaşma, vakıfların müdahalesi ve kurumlar arasındaki uyumsuzluk, surlarla ilgili alınan kararlarda kent yöneticilerinin çözüm üretmek zorunda oldukları alt başlıklar olagelmıştır. Şubat 1860 tarihinde Fatımatü'z-Zehra ve ortağı Hristo 2,5 dönüm büyüklüğünde bir hendek bostanı satın almak istediklerinde konu, Meclis-i Vâlâ'ya intikal etmiş ve bu hususta alınan kararlar, Meclis-i Vâlâ'yı, sur duvarının korunması konusunda bilinçli bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır. Söz konusu karar hendeklerin satılmasını "*pek çirkin ve nâmünâsib*" olarak tarif etmektedir.

Hendekleri tasarrufları altında bulunduran kişilerin, ceza kanunnamesinin ilgili hükümlerine rağmen sur duvarındaki taşları söküp duvara zarar verdikleri dönem dönem gözlemlenen ve önüne geçilemeyen bir gerçekliktir. Daha önceki uygulamalarda hendekler Emlak-ı Hümâyün'un arsası olarak kabul edilmiş ve İstabl-ı Amire'nin gözetimine bırakılmıştı. Ancak özellikle Kule-i Zemin Ağaları ve bir takım vakıflar mülknâmeler ve temessükler verme yoluyla hendeklerde yapılaşmanın yolunu açmışlardı. Meclis-i Vâlâ, özel mülkiyet veya vakıfların eline geçen hendekleri dolayısıyla sur duvarını "*bi't-tedric kurtarmak için*" tekrardan satın alınmasını ve kiralanmasını talep etmiştir. Bu husus padişah tarafından da uygun bulunmuş ve iradesi çıkmıştır¹³. Hendeklerde bina inşasının önüne geç-

¹⁰ C.BLD, nr. 4655, s. 1 (tarihsiz).

¹¹ Kavala Kalesi'nin yeni tip silahlara karşı savunmaya uygun olup olmadığını inceleyen 1890 tarihli Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun hazırladığı bir mazbata, Avrupa'da bu türden kalelerin yıkılması yönünde bir eğilim olduğunu ve Kavala Kalesi gibi eski kalelerin 15-20 santimetrelük Krupp topları karşısında çaresiz olduğunu belirtmektedir. Y.MTV, nr. 45/50 s. 2, 2 Muharrem 1308/18 Ağustos 1890.

¹² İstanbul'un I. Dünya Savaşı sonrasında işgali sırasında dahi bu tutumun izlerini görmek mümkündür. İşgalci Fransız kuvvetlerinin Bakırköy yolunu tamir etmek için Yedikule ve Silivri Kapısı arasındaki sur duvarı taşlarını söktüğü haberi alınınca Osmanlı hükümeti duruma müdahale etmiş ve engellemiştir. BEO, nr. 4572/342841, leff 2, 5 Ramazan 1337/6 Mayıs 1919.

¹³ İ.MVL, nr. 428/18804, s. 1. 12 Receb 1276/4 Şubat 1860.

mek, dolayısıyla sur duvarını “*bi’t-tedric kurtarmak için*” hendekler zirai üretim alanı olarak yeniden tahsis edilir. Söz konusu karar, sur duvarı ve hendekleri koruma amacıyla, bostanlardan başka bir çözüm bulunamadığının örtülü bir şekilde tescilidir. Ayrıca asırlardır sürdürülen ve doğruluğu zamanın testinden geçmiş olan uygulamaları ve alan yönetimini tekrardan yazılı hale getirmektedir. Hendek bostanlarının mülkiyet durumunu düzenleyen bu karar dikkatle okunduğunda, hendeklerin bostan olarak kullanımının eski uygulamalara atıflarla bilinçli bir tercih olduğu; sur duvarını ‘kurtarmak’ amacıyla sur çevresinde yapılaşmaya neden olabilecek her türlü değişikliğe şiddetle karşı çıktığı görülmektedir. Bu nedenle incelemeye değer bir konuyla karşı karşıyayız.

1. Hendek Bostanlarında Alan Yönetimi

Kara surları hendekleri, daha çok, fetih esnasında suyla dolu olup olmadığı zemininde tartışılmaktadır. Dönemin kaynakları bize hendeklerde su olmadığına dair bazı ipuçları sunuyor. Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*'inde, Kili Kalesi'ni “*handakına-ki umkına fikr irmez- Tuna suyun akıtmuşlar; şöyle ki, kal'a bir cezire gibi oldı*” şeklinde tarif eder¹⁴. İstanbul'un fethine dair verdiği detaylarda ise hendeğin su ile dolu olduğu bilgisine rastlanmaz. Toplarla dövülen surların yıkıldığını ve enkazın doldurduğu “*handak-ı amîkân*” üzerinden şehrin içerisine yolun açıldığını öğreniyoruz¹⁵.

Aynı şekilde söz konusu kaynaklarda hendeklerin toprakla ne zaman doldurulduğuna dair kesin bir bilgiye de rastlanmaz. Aleksander van Millingen'e göre hendekler Osmanlılar tarafından zaman içerisinde toprakla doldurulmuştur¹⁶. Bu nedenle, hendeklerin tarımsal üretimin gerçekleştiği bir alan olma işlevini Osmanlı dönemine atfetmek doğru olacaktır. Mevlana Yenikapısı-Yedikule arasındaki hendek içindeki bostanlar bu niteliği yansıtan ve günümüze ulaşan son örneklerdir. İçerisinde yer alan kuyu, su dolabı, bostancı odaları, meyve ağaçları ve fidanlıklarla birlikte bu bostanlar, Osmanlı kayıtlarında ayrıntılı bir şekilde kendisine yer edinmiştir.

¹⁴ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s. 200.

¹⁵ A.g.e., s. 54; Necdet Sakaoğlu, “Surlar Osmanlı Dönemi Onarımları”, *Uluslararası Karasurlarının Korunması İçin uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu: İstanbul, 20-22 Ocak 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.

¹⁶ Alexander Van Millingen, *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, John Murray, London 1899, s. 55, 172.

Fetihten sonra sur duvarı ve hendekler, kentin savunulmasından, kente giriş çıkışların denetlenmesine kadar bir dizi işlevi yerine getirmiştir. Sur duvarlarının tamiratıyla ilgili birçok arşiv belgesi, duvarlarda gedikler oluştuğunu ve insanların kapıları kullanmadan ve güvenlik kademelerinden geçmeden bu gediklerden şehre girdiklerini kaydetmektedir. Bu tür kayıtlarda hendek içerisindeki bostanlara dair bir şikâyet olmamıştır.

Güvenlik ve zirai üretimin dışında hendekler ve sur duvarının başka bazı işlevleri de vardı. Özellikle yangınlardan sonra yapılan düzenlemelerde sur duvarının, sur dışında çıkan yangınlara bir set oluşturduğu ve sur içini koruduğu sık sık tekrarlanmaktadır. Yangınların sur içine sirayetini önlemek için sur duvarı etrafındaki binaların sur duvarından yüksek olmamasına, sur duvarı ve binalar arasında 3 metrelik mesafe bırakılmasına, sur dibine asmalık, köşk, han gibi yapılar yapılmamasına, yapılması durumunda kârgir binalar olmasına dair dönem dönem fermanlar yazılmıştır. Böylelikle doğal/tarihi bir koruma bandının varlığından, bu yönde gelişmiş bilinçli ve planlı bir kent tasavvurunun mevcudiyetinden söz edebiliriz. Söz konusu fermanlarda “nizâm-ı kâdimden” olan kuralların dışına çıkıldığı ve yapılaşmanın önlenemediği de tekrarlanmıştır¹⁷.

Zaman içerisinde biriken ve acil müdahale gerektiren konular dışında sur duvarı ve sur arazisinin yönetimi, İstabl-ı Amire ve Şehremaneti arasında paylaşılmıştır. İlk önce sur dibindeki yapılaşmanın kontrol altına alınıp yönetilmesinden sorumlu olan Şehremaneti'nin, sur duvarı konusundaki görevlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

2. Kule-i Zemin Mukata'ası

İstanbul ve Galata surları boyunca uzanan araziler sur arazisi olarak adlandırılmış ve miri arazi olarak değerlendirilmiştir. Sur duvarından başlayarak 3 metrelik alanın boş ve binasız olarak bırakılmasının bir prensip olarak kabul edildiği belirtilmişti. Ancak sur duvarında olan bodrum katları ve kuleler zamanla temizlenip dükkan, mahzen ve anbar olarak kullanılmıştır¹⁸. Bunun yanı sıra fetihten sonra sur içinde yeni yerleşim bölgelerinde yapı stoğunun yoğun olduğu mahallelerde evler sura bitişik hale gelmiştir. Mevcut duruma yasal statü kazandırmak ve sur dibinde yapılaşmayı kontrol altına almak amacıyla Kule-i Zemin

¹⁷ HAT, nr. 1387/55127, s. 1, 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794.

¹⁸ C.BLD, nr. 4592 s. 1, 14 Cemaziyelevvel 1130/15 Mayıs 1718.

Mukata‘ası adı altında bir gelir kalemi ve sur duvarının yönetimi konusunda bir takım kurallar bütünü oluşturulmuştur. Sur duvarının içerisi veya dibinde bulunan izin verilmiş yapıların kiralarının toplanması, sur duvarına zararı verebilecek izinsiz yapıların yıkılması türünden sur duvarı ve arsalarının yönetimine dair sorumluluklar şehreminlerine devredilmişti¹⁹. Mukata‘a olması nedeniyle gelirini artırma eğiliminde olması beklenebilir. Aslında tesis edilirken sur dibindeki yapılaşmayı engellemesi amaçlanmıştır.

Özellikle 18. yy. kaynaklarında mukata‘a konusundaki düzenlemelerin başlangıcı olarak “*feth-i hākāniden beri*” notu gösterilmektedir²⁰. 1472 tarihli Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi, sur duvarı etrafının boş bırakılması kuralının sonraki dönemlerde geliştirildiğine işaret etmektedir. Şöyle ki vakfiyede temlik edilen yapıların çoğunluğu ya bir çarşıya ya da sur duvarına bitişik olarak gösterilmiştir²¹. Sur duvarı ve etrafının düzenlenmesiyle ilgili ulaşabildiğimiz ilk kaynaklarda muayyen bir mukata‘a ismi zikredilmemektedir. 1559 tarihli İstanbul kadısı ve mimarbaşına -Mimar Sinan’a- gönderilen bir hüküm kaydı, daha öncesinde sur dibinde ev ve dükkan inşasının yasaklandığını, binaların yıktırıldığını, ancak, zaman içerisinde sur dibinin yeniden yapılaştığını ifade eder²². Aynı tarihli İstanbul kadısı ve subaşısına gönderilen başka bir hüküm kaydı, sur duvarı ve çevresinin alan yönetimi konusunda ana kaynaklardan birisidir. Hüküm kaydı surun iç kısmında duvara bitişik binalar yapıldığını ve bazı çok katlı ve cumbalı evlerin surun üzerine çıktığını; surun dışında ise yine sura bitişik binalar inşa edilip sur dibine kereste depolanması nedeniyle yangının sur içine sirayet ettiğini belirtmektedir. Aynı nedenlerden dolayı 1540 tarihli bir kararla sur dibinin temizlendiğini hatırlatmaktadır. Devam eden satırlar daha çok yangınlara karşı bir önlem olarak sunulmuş olup müteâkip yüzyıllarda sur dibi arsalarının kullanım çerçevesini belirlemiştir: (a) Sur duvarına bennâ arşınıyla 4 arşun (3 m) eninde açık bir alan/mesafe bırakılması (b) Bu açık alanın tarik-i amme olarak kullanılması (c) Yolun bitişigindeki evlerin duvardan yüksek olmaması ve en fazla iki katlı olması (d) İkinci kat duvarının birinci kat duvarı ile aynı hizada olması ve ikinci kattan sokak üzerine taşan nesne yapılmaması (cumba ve saçak gibi) (e) Dükkanların önünde sofalar yapılmaması ve yolu işgal etmemeleri (f) Sur dibinde ağaç kereste bırakılmaması gibi birtakım kurallar bütünü geliştirilmiştir. Daha

¹⁹ Ayhan Han, *Spatial Organization at Bosphorus: The Piers and Granaries (1750-1815)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s. 58-62.

²⁰ *EV.HMH.d*, nr. 242, s. 155, 14 Şevval 1194/13 Ekim 1780.

²¹ *Fatih Sultan Mehmed’in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi*, haz. Ahmed Beyatlı, TTK, Ankara 2013.

²² *A.DVNSMHM.d*, nr. 3, s. 28, hüküm no. 68, 21 Ramazan 966/27 Haziran 1559.

sonra gelenlere yardımcı olunması için bu kuralların emsal teşkil etmesi ve ayrıca sicile kaydedilmesi kararı alınmıştır²³.

Söz konusu hüküm kaydı sur duvarına koruma bandı tahayyül etmiş olup duvarı böylelikle kenti korumanın kentsel tasarım marifetiyle gerçekleşeceğine referanslar vermesi bakımından önemlidir. Kente dair düzenlemeler duvar, sur dibi, açık alan ve ötesindeki binalarla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Yapısal ölçekte ise cephe mimarisinde cumbalar ve çıkma saçaklar yasaklanıyor, binaların yükseklikleri ve yol ile olan ilişkisi bu suretle düzenlenmiş oluyordu. Sur dibinin boşaltılması, özellikle Marmara Surları'na paralel bir hatla ilerleyen ve surları çepeçevre saran tarik-i âmmenin açılmasını olanaklı kılmıştır. 1559 tarihinde alınan kararların devam eden dönemlerde uygulandığını gösteren bir takım işaretler bulunmaktadır. Örneğin 1576 tarihli bir hüküm, çeşmelerden akan suların yer yer yolların altında kârizler (lağım) bazı yerlerde ise yol üzerinde kemerler oluşturup hisara ulaştığını, hem yolu hem de duvarı delip gittiğini tespit eder. Hüküm kaydı yapılar, yol ve sur duvarını yine aynı çerçevede değerlendirmiş olup, önlem olarak yalıların denetlenmesini ve yola, dolayısıyla duvara, zararı olan 'nesnelere' bırakmamayı karara bağlamıştır²⁴. 1585 tarihli başka bir karar ise bu sefer sur duvarı ve yapılar arasındaki mesafeyi sur haricinde 4 arşun sur dahilinde ise 6 arşun olarak belirlemiştir²⁵. Ancak bu kararın uygulandığı ve yerleşik bir hal aldığına dair veri bulunmamaktadır. Daha sonraki dönemlerde sur içi ve sur dışı ayrımı yapmadan 4 arşunluk mesafe bir kural olarak sürekli hatırlanmıştır.

Mukata'a, 1742 tarihinden sonra müzayede ile mültezimlere verilmekte ve malikâne usulüyle işletilmekteydi. 1732 tarihinde Veli Efendi ve ortağı Mehmed Efendi mukata'ayı ellerinde bulundurmaktaydılar. Ancak Veli Efendi'nin muhtemelen yolsuzluğundan dolayı (belgede *hıyâneti* olarak geçmektedir) 1742 tarihinde hissesi, ortağı Mehmed Efendi'ye kalmıştır. Mukata'a, 1.500 guruş muaccele ile malikâne olarak elinde bulunduran Mehmed Efendi'nin 1759 tarihinde ölümünden sonra yine malikâne olarak oğlu İbrahim Ağa'ya geçmiştir²⁶.

²³ *A.DVNSMHH.d*, nr. 3, s. 29, hüküm no. 72, 21 Ramazan 966/27 Haziran 1559. Ayrıca sur dibinde bulunan yapıların yıkımına nezaret etmesi ve sur dibindeki bina sahiplerinin isimlerini hâvi bir defterin hazırlanması için Ferhat Paşa görevlendirilmiştir. *A.DVNSMHH.d*, nr. 3, s. 33, hüküm no. 82, 21 Ramazan 966/27 Haziran 1559.

²⁴ *A.DVNSMHH.ZYL.d*, nr. 3, s. 256, hüküm no. 645, 2 Rebi'ülâhir 984/29 Haziran 1576.

²⁵ *A.DVNSMHH.d*, nr. 58, s. 239, hüküm no. 613, 29 Şa'ban 993/26 Ağustos 1585.

²⁶ *MAD*, nr. 9982, s. 43, 10 Rebi'ülevvel 1175/9 Ekim 1761.

Sur duvarı ve bina ilişkisinin söz konusu olduğu alanlar şehreminlerinin ve kale ağalarının yönetimindeydi. Bu noktayı daha açıklayıcı kılmak için 1723 tarihindeki kara surlarının onarımı hazırlıklarına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Kasım 1722 tarihinde Şehremaneti ve İstanbul Kadısı'na gönderilen bir ferman tamirat çalışmalarının başlaması, hendek içinde yeni kazılan (muhtes) kuyuların doldurulması ve yeni binaların yıkılmasını emreder²⁷. Şehremaneti'nin hazırladığı tahrir göre, Kapalı Kapı önündeki fevkâni hendek ve sazlı hendek, Ayşe Hatun'un tasarrufunda olup senelik 4.000 akçe mukata'a geliri vardır. Silivrikapısı-Yedikule Kapısı arasındaki hendekte, Hüseyin ile ortakları Konstantin ve Tirin'in yeni kazdığı, bir dolab ve seren (kova) kuyusu doldurulmuştur. Aynı şekilde Kapalı Kapı'dan sahile kadar uzanan hendeğin kiracısı Kiryaki ve Serkis Komadil'in, yıllık 6.000 akçe kira vermekte olup incir ağaçları ve bostanları sulamak için kazdıkları bir dolab ve iki seren (kova) kuyusunun da doldurulduğu belirtilmektedir²⁸. Böylece toplam 5 adet kuyu doldurulmuştur. Ancak bütün kuyuların doldurulması söz konusu olmamıştır. Aşağıda biraz daha ayrıntısını göreceğimiz üzere bölme duvarlarıyla çeşitli bölümlerden oluşan hendekte çok daha fazla bostan ve kuyu mevcuttu. Sur duvarının tamirâtı türünden büyük bir projenin hazırlığı aşamasında hendekte bostan olmasının veya buraların tarımsal faaliyet alanı olmasının bir problem oluşturduğuna dair açık veya örtülü bir ifade bulunmamaktadır.

Bunda İstanbul'un sınır boylarındaki süre giden savaşlardan uzakta olması önemli bir etkidir. Olası saldırılara karşı kenti tahkim etme ihtiyacı, farklı bir kent biçimi gerektirdi. Bu farklılık, kentin sur duvarı ve çevresiyle kurduğu ilişkide kendisini göstermektedir. Bu nedenle Osmanlı kentlerine dair modelleme ve soyutlama eylemlerinin kentin savaş alanlarına olan mesafesini göz önünde bulundurma zorunluluğu bulunmaktadır. 1722-23 yıllarında İstanbul kara surlarının tamir edildiği günlerde imparatorluğun diğer bir köşesinde Bağdat Kalesi tamira-

²⁷ C.BLD, nr. 5511, s. 1, 12 Safer 1135/22 Kasım 1722.

²⁸ *EV.HMH.d.*, nr. 242, s. 1, 22 Cemaziyelevvel 1135/28 Şubat 1723.

“Silivri Kapusu'ndan Yedikule Kapusuna gelince mâbeyninde olan hendek Hâsıl Emîni temessüğü ile Hüseyin ve şerikleri Konstantin ve Tirin nam zimmilerin tasarrufunda olub hendek içinde olan bazı sebzevat ve bostanları sâki etmek için hafr eyledikleri bir aded dolab ve bir aded seren kuyusu doldurulmuşdur. ... Ve Yedikule kurbinde Kapalı Kapı'da vâki' fevkâni hendek ve Sazlı Hendek ve Silivri Kapusu'ndan Yedikule'ye varınca Hisarçe senede dört bin akçe mukata'a ile Hâsıl Emîni temessüğü ile Aişe Hatun'un tasarrufundadır. Yedikule Kapusu'ndan deryaya varınca mabeyninde olan hendek senede altı bin akçe mukata'a ile Hâsıl Emîni temessüğü ile Kiryaki ve Serkis Komadil zimmilerin tasarrufunda olub hendek içinde gars eyledikleri incir ağaçları bazı sebzevat ve bostanlarını sâki eylemek için hafr eyledikleri bir dolab ve iki seren kuyusu doldurulmuşdur. 22 Ca 1135”

tı kapsamında hendeklerdeki dolgu alan boşaltılmaktaydı. Yazışmalarda kalenin *serhâdd-i İslâmiye*'de olduğu vurgulanmakta, zaman içerisinde hendeginin taş, toprak ve molozla dolduğu belirtilmektedir²⁹. Kale neferâtı ve şehir ahali bu türden kale hendeklerinin temizlenmesinden sorumlu tutulmuş ve kaleyi bir an önce savunmaya hazır hale getirmek için bina emini olarak Hasan Ağa ve masrafları karşılamak üzere de 60.000 guruş gönderilmiştir³⁰.

İstanbul hendekleri doldurulmuş olmakla birlikte savunma amaçlı tahkim edilmiş kentte biçimsel yönden 19. yüzyılın ortalarına kadar büyük bir kırılma meydana gelmemiştir. Bu yüzyılın sonuna doğru İstanbul kent yapılanmasının askeri niteliğinde bir değişim eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. Yüzyılın ikinci çeyreğinde mekânsal ve toplumsal örgütlenmede meydana gelen birtakım gelişmeler bu değişimin habercisi gibidir. Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını müteakip Ekim 1826 tarihinde Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti tesis edildi. Defter-i Hakâni ve Evkâf Nâzırlığı görevlerinde bulunmuş olan Mustafa Nuri Paşa *Netâyic-ü'l Vukuât* adlı eserinde, İstanbul şehrinin kademe kademe vakfa dönüştüğünü ve vakıf mülklerini -dolayısıyla kenti- yönetmeyi kolaylaştırmak maksadıyla söz konusu nezâretin kurulduğunu belirtmektedir³¹. Yeniçeri ve sekbanbaşı ağalarının idaresinde bulunan vakıf mülkleri de bu kurumun yönetimine devredildi³². Böylelikle kent içi ve çevresinde hâlihazırda mevcut olan vakıf mülklerine yenilerinin eklenmesiyle nezaret, artık kent içi karar alıcı kurumların en önemlisi olmuştur. Yeni temlik edilen mülklerden en önemlisi Kule-i zemin mukata'asının idaresinde olan İstanbul ve Galata Surları'dır. Hicri 1250 (Miladi 1834-35) tarihinde II. Mahmud'un iradesiyle mukata'a, Fatih Sultan Mehmed Han Evkafı'na temlik edilmiştir ve söz konusu nezaret kiralari toplamaya başlamıştır³³. Mülkiyet statüsündeki bu değişime rağmen, vakıf, kiracı olarak söz konusu mülkiyet üzerinde üretim yapan geleneksel esnaf gruplarına müdahale etmemiş, haklarını gözetmiştir. Örneğin Galata Hendekleri'ne yerleşmiş olan halatçı esnafı 1864 tarihinde sur duvarı ve hendekler yıkılana değin yerlerini muhafaza etmişlerdir.

²⁹ D.BŞM, nr. 2232/35, s. 2, 18 Şevval 1135/22 Temmuz 1723.

³⁰ D.BŞM, nr. 2232/35 s. 1, 17 Şevval 1135/21 Temmuz 1723; ayrıca bkz. D.BŞM, nr. 2232/41, 2238/8.

³¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic-ül-Vukuât*, sad. Neşet Çağatay, TTK, III-IV, Ankara 1980, s. 285.

³² Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti", *DİA*, XI, s. 522.

³³ Atatürk Kitaplığı, Pertevniyal Valide Sultan Evrakı, nr. 879 ile kayıtlı tarihsiz tezkirede geçen "Bu İstanbul'u ceddîm Fatih almışdır. Bura kule duvarların civârı ve kuleler arası cennet-mekân Fatih Vakfı'na tashih olunsun diyü irade buyurdularına." ifadesi, Fatih Sultan Mehmed Han Evkâfı'na temlik edilme nedenini açıklamaktadır.

Yüzyılın ortalarında ise kentsel dokunun askeri niteliği, yerini uluslararası sermayenin gereksinimlerine bırakmaya başlamıştır. Galata özelinde, bu eğilim, yeni bir kentsel mekâna ve eskisinin izleriyle birlikte silinerek ortadan kaybolmasına işaret etmektedir. Açılacak yeni, geniş ve kesintisiz yollar Galata sur içinin sokak örgüsünü ortadan kaldırmıştır. Kentin varoş ve denizle geleneksel bağlantısı duvarların denetimi ve korunması üzerinde geliştirilen düzenlemeler yoluyla şekillenmişti. Bu nedenle 1860'larda kentin geleneksel dokusunu yıkıp rant alanları oluşturma ve söz konusu alanlarda yeni yerleşim birimleri inşa etme düşüncesi gündeme geldiğinde ilk olarak sur duvarına dolayısıyla Kule-i Zemin mukata'asına müdahale yoluna gidildi.

3. Hendek Bostanlarının İşletilmesi

Sur duvarı ve bina ilişkisinin başladığı andan itibaren şehreminleri ve kale ağalarının sorumluluğunun başladığı, diğer taraftan ise hendek bostanlarının da miri arazi olup Istabl-ı Amire idaresi (merbut) marifetiyle yönetildiği belirtilmişti. 1792 tarihli esnaf Kefil Defteri, Silivri Kapısı-Yedikule Kapısı boyunca uzanan kara surlarının dışında 52 kıta bostan ve içerisinde çalışan bostancılar kayıt edilmiştir³⁴. Bu bostanlardan kaç tanesinin hendek içerisinde olduğu tespit edilememiştir. Ancak, "*Otluk Emini'nin hendek bostanı... def'a Otluk Emini'nin Kapalı Kapuda hendek bostanı, Kirişhâne karşısında Otluk Emini'nin hendek bostanı*" gibi bostanın hendeğin içerisinde olduğunu açık bir şekilde ifade eden 8 adet başlık bulunmaktadır. *Kapı karşısında İbrahim Efendi Bostanı* şeklinde ifade edilen diğer başlıklara şüpheyile bakmak yerinde olacaktır³⁵. Bu kayıta Otluk Emini diye bahsedilen kişi, Istabl-ı Amire Emini'dir.

Istabl-ı Amire, İstanbul'un hinterlandında bulunan meralar ve koruların yanı sıra sur dibindeki hendek bostanlarından da sorumluydu. Hendek bostanlarıyla alakalı olarak kiralarının toplanması, kale ağalarının veya diğer vakıfların hendek bostanlarına olan müdahalelerinin önlenmesi türünden görevleri vardı. Hazırlanan tahrir defterlerinde söz konusu müdahaleler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş olup ideal düzene dönülmesi tavsiye edilmiştir³⁶. Örneğin, detaylarını aşağıda vereceğimiz 1831 tarihli tahrir kaydında, Edirne Kapısı'nın sağ tarafındaki üst terasa ve kule önünde, Kule-i Zemin Ağası'nın izniyle iki adet ahşab otluk

³⁴ *A.DVN.d*, nr. 831, 25 Safer 1207/12 Ekim 1792.

³⁵ *A.DVN.d*, nr. 831, s. 43-45, 25 Safer 1207/12 Ekim 1792.

³⁶ *D.BŞM.APE.d*, nr. 14503 s. 42, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831.

anbarı ve başka bir takım binaların inşa edildiği bildirilmiştir³⁷. Yine aynı şekilde Kara Mustafa Paşa Vakfı'nın Yedikule Kapısı'nda 13 dönümlük orta kat hendeği sığır kasaplarına *tokad mahalli* (ağıl) olarak kiraladıkları ve söz konusu hendeğin "*Emlak-ı Hümayun'dan olduğundan bundan böyle zahire ihraç ve icâbına göre tanzimi lazım geleceği*" belirtilmiştir³⁸. "İcâbına göre tanzimi" lafzından kastedilen bostan olarak kullanılması ve kirasının vakıftan ziyade İstabl-ı Amire'ye teslim edilmesidir.

1831 tarihli Mirâhor-ı Evvel eminin, ayrıntılı olarak hazırladığı tahrirde sur duvarı boyunca uzanan hendeklerin konumu, kiracıları, kira sözleşmeleri (temessük), alanın dönüm olarak büyüklüğü gibi ayrıntılar kayıt altına alınmıştır. Tahrir, söz konusu bostanların aynı zamanda çeşitli kurumların birer çatışma ve çıkar alanı olduğunun ve zaman içerisinde buralarda yerleşik uygulamaların dışına çıkıldığına belgesi gibidir. Kara Mustafa Paşa Vakfı örneğinde olduğu gibi kule-i zemin ağalarının bir yolunu bularak hendekleri "*nizâm-ı kâdimlerinin*" dışında kullandıkları ve bunun önüne geçilmesi notu düşülmüştür³⁹.

Kara surları hendeklerinin bölme duvarlarla çeşitli bölümlere ayrılmış olduğu belirtilmişti. Söz konusu tahrirde her bir hendek ayrı ayrı parseller olarak düşünülmüş ve farklı kişilere kiralanmıştır. Tahrir, hendekleri, duvara uzaklığına göre Üst Kat, Orta Kat ve Alt Kat olarak teraslara ayırmaktadır. Hendeklerin sınırını, yakınında olan kapı, kaldırım, komşu hendek, beden duvarı veya Kesik Köprü'ye göre konumu belirlemiştir. Yedikule sahilden Topkapısı'na kadar olan 26 kıta hendek toplam 304,5 dönümdür. Tatar Hendeği veya Cibinnik Hendeği örneğinde olduğu gibi bazı hendeklere özel isimler verilmiştir. Bostanları tasarruf edenler, tasarruf ettikleri yerlerin maliki değil yalnızca kiracılarıdır. Kiracılar arasında Adile ve Aişe Hanım adında iki de kadın işletmeci bulunuyordu⁴⁰ [bkz. Ek 1].

Kara surları hendekleriyle ilgili en detaylı bilgiler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Evkaf Defterleri (EV.d) fonu içerisinde 18103 numarayla kayıtlı ve 1905 tarihli bir tahrir defterinde bulunmaktadır. Defter, Pertevniyal Valide Sultan Evkâfı'nın kayıt dışı muhasebesi olarak tarif edilmiş olup Yedikule-Eğrikapı

³⁷ D.BŞM.APE.d, nr. 14503 s. 44, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831.

³⁸ D.BŞM.APE.d, nr. 14503 s. 43, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831.

³⁹ D.BŞM.APE.d, nr. 14503 s. 42, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831. "*..Mirahor-i Evvel hazret-i cihândâri ağa tarafından verilen temessükle tasarruf olunduğu usul-i kâdimden iken zırde muharrer bazı mahallerin birer takrib kule-i zemin ağaları inhâlariyle sened verilmiş ise de..*"

⁴⁰ D.BŞM.APE.d, nr. 14503, s. 43, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831.

arasındaki hendek bostanları ve Topçular, Bayrampaşa gibi hendeğin dışında yer alan bölgelerdeki bağ ve tarlaların aşar vergisini belirlemek için hazırlanmıştır⁴¹. 1905 tarihli söz konusu tahrir, 1831 yılındaki yerleşik durumun çeşitli boyutlarıyla devam ettiğini göstermektedir. Hendek bostanlarının tarif edilmesinde ve kullanılan terimlerde bir kırılma veya değişim söz konusu olmamıştır. 1831 tahririnde olduğu gibi sınırları, yakınında olan kapı, yol, komşu hendek, Kesik Köprü veya Yedikule'den Eğri Kapı'ya kadar sur duvarına paralel olarak ilerleyen kaldırıma referanslar verilerek gösterilmiştir. 1860 tarihli iradenin çerçevesini çizdiği şekliyle hendeklerin imara açılmadığı ve hendeklerde zirai üretimin devam ettiği anlaşılmaktadır. Yedikule Kapısı-Tekfur Sarayı arasındaki sur duvarı boyunca 223,3 dönümlük arazide 20 kıta hendeği, kiracıları, dönüm ve zira cinsinden büyüklükleri, sınırları, kira miktarı gibi özellikleriyle kaydetmektedir⁴² [bkz. Ek 2].

1831 tarihli tahrirde olduğu gibi ana sur duvarına en uzak teras birinci kat veya alt kat olarak; ortadaki teras ikinci kat veya orta kat; sur dibindeki teras ise üçüncü kat, üst kat veya beden arası olarak isimlendirilmiştir. Topkapı-Sulukule-Edirne Kapısı arasında uzanan 11,5 dönüm 156 zira büyüklüğündeki hendekte zirai üretimin icra edilemediği notu düşülmüştür⁴³. Bu alanda 1831 tarihinde de bostan yoktu⁴⁴. 1831 tarihli tahrirde olduğu gibi Yedikule Kapısı'ndaki 13 dönümlük 2 kıta orta kat hendeğin yine sığır kasapları tarafından kullanıldığı ve “*icâbına göre tanzimi*” diye düşülen notun yerine getirilmediği görülmektedir⁴⁵.

Tabloda yer alan “mutasarrıfları” sütunu bostanların işletilmesi, zilyet ve mülkiyet türünden konularda bazı ipuçları vermektedir. Tasarruf sahibi olarak kadınların bostanların işletilmesinde aktif olarak yer aldığı açıktır. 1860 tarihli iradeye konu olan Fatimatü'z-Zehra ve ortağı Hristo'nun özel mülkiyetine geçirmek istediği hendekle ilgili alınan karar, surları kurtarmak için özel mülkiyet veya vakıflar elinde olan hendekleri zamana yayarak Emlâk-ı Hümayun'a vermesi öngörmüştü⁴⁶. 1905 tarihli tahrirde tanıdık bir isim yine karşımıza çıkmaktadır: Fatimatü'z-Zehra. Aradan geçen zamanda mülk olduğu ve “irsen” mülkiyetin akrabaya geçtiği açıkça ifade edilen tek isimdir⁴⁷. Fatıma'ü'z-Zehra, Edirne Kapısı ve Tekfur Sarayı arasındaki 1. Terasta bulunan ve büyük annesi Ayşe Hanım'dan

⁴¹ *EV.d*, nr. 18103, s. 9, 17 Cemaziyelevvel 1323/20 Temmuz 1905.

⁴² *EV.d*, nr. 18103, s. 2-3, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁴³ *EV.d*, nr. 18103, s. 4, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁴⁴ *D.BŞM.APE.d*, nr. 14503 s. 44, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831.

⁴⁵ *EV.d*, nr. 18103, s. 2, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁴⁶ İ.MVL, nr. 428/18804, s. 1. 12 Receb 1276/4 Şubat 1860.

⁴⁷ *EV.d*, nr. 18103, s. 3, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

babası Halim Ağa'ya geçen bahçesiyle birlikte bir berber dükkanını "irsen" mülk edinmiştir. Kardeşi Mehmed Halim Ağanın çocuksuz ölümü üzerine, onun hissesi de 'irsen' yine Fatımatü'z-Zehra'ya kalmıştır. Söz konusu bahçe ve berber dükkanı daha sonra Mariya bint-i Yuvakim'e satılmıştır. Söz konusu satış işlemi sadece berber dükkanı ve bahçesini ifade etmekte olup Fatımatü'z-Zehra'nın zemin üzerinde sadece tasarruf hakkı bulunmaktadır⁴⁸.

Yine aynı şekilde Ferdsema bint-i Serkis hendeğin nısf hissesini Selim Paşa'ya; Fatma Hanım ise Yedikule dışındaki gediksiz hendek bostanını Hoce İvadi'ye 'ferâğ' etmiştir⁴⁹. 1831⁵⁰ ve 1905⁵¹ tarihli her iki tahrirde de hendekleri tasarrufları altında bulunduran kişilerin hemen hepsi bürokrasinin alt kademelerinde olan kişiler veya zevcelerdir. Bürokrasinin üst kademelerini işaret eden sadece bir kişi vardır: Yedikule Kapısının sahil tarafında 4 adet hendeğin mutasarrıfı olan Selim Paşa⁵².

İstanbul hendeklerinin dolayısıyla kara surlarının korunmasına yönelik 1860 tarihli iradenin⁵³ arka planı üzerine yapılacak yorumlar benzer aktörler ve tarihsel sürecin mevcudiyetinde Ceneviz Surları'nın dolayısıyla Galata'nın hangi saikalarla yıkıldığını açıklamak zorundadır.

B. Galata

Batılı, modern, ileri, çoğulcu, elçiliklerin de tercih ettiği, kimi zaman sur içi İstanbul'a rakip ve dile gelme de tercih edilir yaşam modeli türünden olumlu anlamlar yüklenmiş sıfatlarla sunuluyor olsa da, 19. yüzyılın ikinci yarısından önce Galata, su sorununu çözememesinden dolayı sur içine sıkışmış ve veba türünden çeşitli hastalıkların yatağı sayırlı bir yerleşim birimidir. Kentsel gelişme potansiyeli olan Kasımpaşa ve Beşiktaş, Haliç'in karşı kıyısında Eminönü gibi komşuları olsa da sur dışında Hüseyinağa, Ketohorra, Santa Marco gibi

⁴⁸ "Ayşe Hanım'ın hendek bostanları mumâileyha Ayşe Hanım bint-i Mustafa fevt, oğlu Halim ağa ibn-i Mehmed yedine temessük dâde fî gurre-i Receb sene 279; mumâileyh Halim Ağa iki bin beş yüz zirâ' birinci katdan mâa bağçe bir bâb berber dükkanı mülkünü şehriye yüz yirmi akçe icâre talebiyle temessükten ifrâz ettirmek ve ol vecihle zirde kayd ile bir kitâ temessük verilmesi fî gurre-i Muharrem sene 284" *EV.d.*, nr. 18103, s. 4, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁴⁹ *EV.d.*, nr. 18103, s. 2, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁵⁰ *D.BŞM.APE.d.*, nr. 14503, s. 42-44, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831.

⁵¹ *EV.d.*, nr. 18103, s. 2-4, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁵² *EV.d.*, nr. 18103, s. 2, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905.

⁵³ İ.MVL, nr. 428/18804, s. 1, 12 Receb 1276/4 Şubat 1860.

birkaç mahallenin ve Beyoğlu Caddesi etrafında yer alan birkaç elçilik binasının ötesine yayılamamıştır. Kara tarafında surun hemen ardında Meyyit İskelesi civarından başlayıp, Şişhane yamaçlarından devam edip tepede maksemi aşır Dolmabahçe'ye inen, çoğunluğu Müslümanların gömülü olduğu mezarlık alanı sur dışı peyzajın niteliğini belirliyordu⁵⁴.

Elverişli rüzgar, bereketli topraklar ve işlek bir liman bölgesine malik olmasına rağmen susuzluk, bölgenin mekansal ve toplumsal örgütlenmesinde belirleyici bir etken olmuştur. 1730 tarihinde bölgeye yatırım yapma kararı alındığında bölgenin gelişmemişliği vurgulanmaktadır. Alınan kararların satır aralarında Tophane ve Galata arazisinin paye-paye engebeli ve halkının fakir olduğu, sadece üst sınıftan birkaç kişinin kuyu kazmaya gücünün yettiği, su sıkıntısı baş gösterdiğinde mavnalarla Üsküdar'dan su getirildiği, bu suyun ise pahalıya satıldığı tekrarlanır⁵⁵. Bahçeköy'den su getirme yönünde çözüm bulunur. İlk aşamada İncirli Çatal Deresi, Şahin Deresi ve Balaban Deresi'nin suları Bahçeköy'de yeni inşa edilen bir maslakta toplanır. Daha sonra ise Süleymaniye-i kebir adı verilen künklerle ve arazi şartlarına göre kemer ve lağımlar vasıtasıyla Beyoğlu'nda Samsonhane önünde yeni açılacak kâgir ızgaralı, etrafı duvarla çevrilmiş, tonozlu ve demir kapaklı eni ve uzunluğu 6 zira olan bir kuyuda toplanması sağlanır⁵⁶.

Bahçeköy-Tophane arasında su şebekesi inşası diğer bazı alt yapı eksikliklerinin giderilmesine zemin hazırlamıştır ve toprak kullanımında bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Örneğin, kemer inşasında kullanılmak üzere gemilerle getirilecek kereste ve iri taşları Tophane'de karaya çıkaracak uygun bir mahal bulunmadığından burada bir iskele inşa edilir⁵⁷. Beyoğlu'ndaki maksem ve Levent Çiftliği arasında yer alan su yolu güzergâhındaki tarım alanlarına da su taksimatı yapılmıştır. Söz konusu güzergâhta yer alan 17 adet bağın içlerine asma künklerle su götürmek için 11 bin zira uzunluğunda hendekler kazılmıştır⁵⁸.

Yatırımlara rağmen 19. yüzyılın ortalarında su sorunu hala çözülmüş değildir. Sefarethaneler suyu, kuyu ve sarnıçlarla kendileri tedarik etmekte olup su şebekesini kullanmalarına izin verilmemiştir. 1836 tarihinde yanan Rus sefarethanesi yerine yeni bir bina inşa edilirken Rus sefirinin söz konusu binaya bir masura su

⁵⁴ Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011, s. 148-151, 203-206.

⁵⁵ *MAD*, nr. 8947, s. 274, gurre-i Muharrem 1143/17 Temmuz 1730.

⁵⁶ *MAD*, nr. 8947 s. 273.

⁵⁷ *MAD*, nr. 8947 s. 275, 6 Muharrem 1144/11 Temmuz 1731.

⁵⁸ D.BŞM.BNE, nr. 7/53 s. 1, 7 Safer 1145/30 Temmuz 1732.

verilmesini talep etmesi bölge ahalisinin tepkisini çekmiştir. Sefarethane bahçesinin sulanması ve döşeme taşlarının sürekli yıkanması sebebiyle suyun aşırı kullanımı şikâyetlerin gerekçesini oluşturur. Diğer bir taraftan bölgedeki suyun Mihrişah Sultan Vakfı marifetiyle getirildiği, vakfiye şartlarında sefarethanelerin gözetilmediği ve talebin karşılanması durumunda bunun bir emsal teşkil edeceği belirtilir. Nihayetinde sefarethanenin yakınına bir çeşme yapılması ve çeşmeye tahsis edilen suyun fazlalığının sefarethane içinde bir havuzda toplanması şeklinde çözüm bulunur⁵⁹.

1859'un susuz yazından sonra Bahçeköy kemerleri ve bendlerin iç duvarları Evkaf-ı Hümayun hazinesince ödenen parayla, 70 bin guruşa tamir edilmiştir⁶⁰. Takip eden yıllarda su bendleri ve kemerlerinin onarımı yoluyla bir takım iyileştirmeler yapıldıysa da özellikle 1860'lı yıllardan sonra artan konut stoğunun ihtiyacı olan suyu karşılamakta sorunlar devam etmiştir. Alınan tedbirler paralelinde yeni konut alanları için imkânlar oluşturulmuş ve alt yapı yatırımı süreklilik kazanmıştır. Nur Akın, Azapkapı Köprüsü'nden geçip yarımada'yı Maslak'a bağlayan su hattının 1869'da bitirilmesinden sonra su sorununun büyük ölçüde çözümlendiğini belirtir⁶¹.

Susuzluğun giderilmesine paralel olarak Galata sur dışına doğru kararlı bir şekilde büyümüş, ancak kentsel büyümeye paralel olarak bu durum kentin tarihi dokusunda onulmaz hasarlar meydana gelmiştir.

1. Galata Surları

Elverişli konumları nedeniyle Akdeniz ticaret ağlarının kilit noktasında olan Cenova ve Venedik, Doğu Akdeniz ve Batı Karadeniz'e ticaret kolonileri vasıtasıyla yayılmışlardır⁶². Hem asker, hem tüccar olan koloni sakinleri çok zaman yerleştikleri alanları surlarla çevirmişlerdir. Cenevizlilerin İstanbul'daki durağı, doğu ve batısından iki büyük vadi ile kuşatılmış, Haliç'in diğer yakasındaki yükseltinin denizle buluştuğu alandı Galata. 1304 tarihinde buldukları mahalle bir imtiyaz bölgesi statüsü kazanmasına rağmen sur duvarı ile tahkim etme izni verilmemiş ancak mahalle etrafına bir hendek kazabilmişlerdi. İlk imtiyaz bölgesi sahil şeridinde Galata Hisarı, Karaköy Meydanı ve Kalafat yerinden Voyvoda

⁵⁹ HAT, nr. 1168/46212, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.

⁶⁰ İ.DH, nr. 446/29515 s. 1, 11 Rebi'ülevvel 1276/7 Kasım 1859.

⁶¹ Akın, *a.g.e.*, s. 142-148.

⁶² Aygül Ağır, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009, s. 11.

Caddesi ve Yanık Kapı sırtları ile sınırlandırılmıştı⁶³. 1340'lı yılların sonunda Cenevizlilerin Bizans'tan Sakız Adası'nı almaları üzerine ticaret kolonisi ilk imtiyaz bölgesinin dışına çıkmıştır. 1352 Şubat'ında Bizans ve Venedik'in denizden ve karadan Galata'yı kuşatmaları esnasında daha önceden hendek kenarında inşa edilen kâgir burçlar mazgallı duvarlarla birbirine bağlanmış ve kesintisiz bir tahkimat bölgesi oluşturulmuştur⁶⁴. 1446 tarihine gelindiğinde Galata sur içi kademe kademe Azapkapı, Şişhane, Büyük Kule Kapısı, Bitpazarı ve Tophane güzergâhında gelişmiş ve etrafı çepeçevre tahkim edilmiştir⁶⁵.

Galata sur içi meskûn mahal muharebelerine olanak verecek şekilde tasarlanmıştır. Aşama aşama geliştiği için bir önceki aşamanın sur duvarı bir süre sonra sur içinde kalan bölme duvarı halini almıştır. Böylelikle sur içinde kalan ve kendi içinde bir bütünlüğü olan alanlar (locus) bölme duvarlarla üçe ayrılmıştır⁶⁶. 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'u ziyaret eden Théophile Gautier, asker ve tüccar olan Cenevizlilerin dükkânlarını birer burç haline getirdiklerini ve mahallelerin ise surla çevrilmiş kasabalar gibi tahkim edildiğini böylelikle muhasara durumunda her bir birimin kendisini koruyacak nitelikte olduğunu gözlemlemiştir⁶⁷.

17. yüzyılın ortalarında Cenevizlilerin geride bıraktığı kentsel dokunun hala muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, Karaköy'den Galata Kulesi'ne yamaç boyunca çıkıldıkça Cenevizlilerden kalma kâgir binaların mevcut olduğunu ve caddelerin ızgara plana göre düzenlendiğini yazmaktadır⁶⁸. Ayrıca sur içinde mahalleleri birbirine bağlayan Küçükkaraköykapısı, Küçükkullekapısı bölgesinde Mihalkapısı, Meydancıkcapısı, Kilisekapısı, İçazepkapısı ve Sadıkkapısı isimlerinde 6 tane kapı olduğunu ve bu kapılardan üçünün ana caddeye açılmaktaydı⁶⁹.

⁶³ Semavi Eyice, *Galata ve Kulesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1969, s. 11-13.

⁶⁴ Celal Esad Arseven, *Eski Galata ve Binâları*, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 37.

⁶⁵ Galata, Osmanlı dönemine değin toplam 6 gelişme aşaması yaşamıştır. Ayrıntılar için bkz. Akın, *a.g.e.*, s. 88; Batuhan Burhan Erdoğan, *Galata Kent Surları ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 7-20.

⁶⁶ Eyice, *a.g.e.*, s. 11-13.

⁶⁷ Théophile Gautier, *Constantinople*, çev. Robert Howe Gould, Henry Holt&Company, New York 1875, s. 91.

⁶⁸ “*Ve cümle şâhrâhları sadrancvari tarh olunmuş...*” Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, I, ed. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 213.

⁶⁹ *A.g.e.*, s. 211.

16. yüzyılın ortalarında İstanbul'u ziyaret eden Pierre Gilles, sur duvarı ve sahil arasında doğuda Tophane'den batıda Azapkapı'ya kadar uzanan ve üzerinde limana işlerliğini kazandıran mahzenler, anbarlar, hanlar ve meyhanelerin yer aldığı bir alan bulunduğunu belirtir. Aynı zamanda sahil tarafında yer alan altı adet kapıdan üçünün merdivenlere açıldığını belirtmiş ve deniz tarafındaki yapıların yoğunluğuna karşın, tepeye çıkıldıkça evlerin seyrekleştiğini gözlemlemiştir⁷⁰. Kentsel büyümede temel eğilim yapılaşmanın sahil şeridi boyunca kümelenmesi yönünde olmuştur. Devletin, boğazda deniz ulaşımını düzene sokmak amacıyla aldığı bir takım kararlar buna etki etmiştir. 1568 tarihinde Tophane ve Rumeli Hisarı arasında olan ev ve bahçe sahiplerine, iskele yapmaları ve yedek çekmeye muhtaç olan gemilere zorluk çıkarmamaları yönünde tembihte bulunması konusunda Kaptan Paşa'ya bir hüküm gönderilmiştir⁷¹. Diğer bir taraftan diğer bazı alt yapı çalışmaları özellikle su tedarikinde bir takım yatırımlar da sahil kısmındaki yapılaşmaya etki etmiştir. Bu dönemde Galata'nın daha çok Tophane bölgesine doğru yayıldığı anlaşılmaktadır. 1569 tarihinde mevkufatçı Yusuf Efendi'nin Levent Çiftliği yakınlarında bulduğu su, Galata Sarayı suyuna ilhak olundu. Oradan ise ahalinin talebi üzerine dağıtım şebekesi Tophane'ye kadar uzatıldı⁷².

Surların deniz tarafında hendek mahalli bulunmamaktadır. Kara tarafında ise kapılar açılmıştı ve hendek üzerindeki ahşap köprülerden varoşa geçilmekteydi⁷³. 1583 tarihli Galata kadısına gönderilen bir hükümde, Tophane Kapısı dışında hendek üzerindeki ahşap köprünün tamir edilmesi gerektiği, Kara Süleyman adında birisinin kendi sermayesi ile tamir etmek niyetinde olduğu ve engel olunmaması istenilir⁷⁴.

Aralık 1864'te Galata Surları'nın yıkıldığı günlerde, VI. Daire-i Belediye'de teknik büro arşivcisi Maurie de Launay'ın "Galata Surları Hakkında Bir Özet" başlığını taşıyan makalesi Galata Surları hakkında bildiklerimizin temelini oluşturmaktadır⁷⁵. Akademik yazının Galata Suru hakkında haiz olduğu

⁷⁰ Pierre Gilles, *The Antiquities of Constantinople*, çev. John Ball-Roland G. Musto, Italica Press, New York 1988, s. 270-73.

⁷¹ *A.İDVNSMHH.d*, nr. 7, hüküm no. 976, 5 Cemaziyelâhir 976/25 Kasım 1568.

⁷² *A.İDVNSMHH.d*, nr. 112, s. 270, hüküm no. 977, Evâhir-i Muharrem 977/6-15 Temmuz 1569.

⁷³ Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 76.

⁷⁴ *A.İDVNSMHH.d*, nr. 51, s. 23, hüküm no. 77, 15 Şa'ban 991/3 Eylül 1583.

⁷⁵ Marie de Launay'ın 1, 2 ve 5 Aralık 1864 tarihinde *Journal de Constantinople* gazetesinde yayınlanmış olan makalelerinin Türkçe çevirisi ve Galata Surlarının yıkım süreci için bkz. Esra Okur, *Galata Surlarının Yıkım Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 160-168.

teknik bilgilerin neredeyse tamamı bu makaleye dayanmaktadır. Örneğin hendeklerin ortalama 15 metre genişliğinde olduğu bilgisi genel kabul görmüştür⁷⁶. M. de Launay'ın makalesi, kulelerin haraplığından dolayı yıkım sürecinin hızlandırılmasını tavsiye etmekte ve surlar aralarında yıkıma meşru zemin aramaktadır. Makalesini duvarın yıkımı esnasında yazdığı için verilen ölçülerin hangi dönemi işaret ettiğini anlama konusunda sıkıntılar olsa da sur duvarının Aralık 1864'teki durumu mütalaa edilmektedir⁷⁷.

1 Aralık 1864 tarihli makalesinde M. de Launay özetle şu tespitlerde bulunmuştur: Galata etrafındaki ana sur duvarı 2.800 metre uzunluğunda ve ortalama 2,25 metre kalınlığındadır. Sur duvarı, Azapkapı'dan başlayıp Büyük Kule Kapısı'ndan geçen ve Lüleci Hendek Sokağı'ndan Tophane sahil kesimine erişen ortalama 15 m genişliğinde bir hendekle çevrelenmiştir. Söz konusu hendek, makalenin yazıldığı günlerde artık mevcut değildi. Surlarda 12 kapı bulunmaktaydı ve kale duvarı, aralarında yer yer 33 m uzaklık olan 24 kule ile korunmaktaydı. Sur içi bölme duvarlarla bölgelere ayrılmıştır. Bunlardan birisi Küçük Kule Kapısı'ndaki beşinci kuleden başlayıp Yolcuzaade Sokağı'nı izleyip deniz tarafında kare şeklindeki bir kuleye bağlanan 279 metre uzunluğunda 31.700 m² bir alana yayılmıştır⁷⁸. Bu bölme duvarının Harup Kapı ve Azapkapı sokaklarına açılan iki giriş kapısı bulunmaktaydı. İkincisi ise Kule Kapısı'ndan başlayıp Yanık Kapıya erişiyordu ve 190 metre uzunluğunda idi. Aralık 1864 tarihi itibariyle, Beyoğlu'nda başlayıp Voyvoda caddesine inen 355 metre uzunluğundaki bölme duvarından geriye 211 metre uzunluğunda iki parça duvar kalmış ve yıkılan kısımlar ortadan kaybolmuştur. 335 ve 163 m uzunluğunda iki parça duvar izi kalmış olup bu bölme duvarı boyunca dört kule ve üç adet kapı tespit etmiştir⁷⁹. Karaköy Kapısı köprüye açılmakta ve Karaköy Hanı'nın inşaatı sonrasında yol genişletme amacıyla VI. Daire tarafından yıkılmıştır. Diğer iki kapı ise yine belediye tarafından daha önceki yıllarda yıkılan Voyvoda ve Horoz Kapıdır. M. De Launay iç bölme duvarlarla birlikte surların toplam 3569 metre uzunluğunda olduğunu ve hendeklerle birlikte 37 hektarlık bir alanı sınırladığını hesaplamıştır⁸⁰.

⁷⁶ Arseven, *a.g.e.*, s. 57; Eyice, *a.g.e.*, s. 19.

⁷⁷ Okur, *a.g.t.*, s. 160-168.

⁷⁸ Okur, *a.g.t.*, s. 160.

⁷⁹ Okur, *a.g.t.*, s. 161.

⁸⁰ Okur, *a.g.t.*, s. 160-162.

2. Galata Surlarının Yıkım Süreci

16. yüzyılda Galata'nın sahil şeridinde geliştiği ve tepelere çıkıldıkça yapı stoğunun seyrekleştiği belirtilmişti. Bu durumun 19. yüzyılın ortalarına değin değiştiğini gösteren önemli bir kırılma bulunmamaktadır⁸¹. Mezarlıklar sur dışında kara tarafı peyzajını çepeçevre sarmaktadır⁸². 1815 tarihli bir kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Asmalı Mescit'ten Aynalı Çeşme'ye oradan İngiliz Sarayı'ndan Aşık Meydanı'na kadar uzanan alan Kasımpaşa ve Beyoğlu'nun sınırı olarak tarif edilmektedir. Bu alanın bulunduğu Şişhane ve Tepebaşı arasındaki yamaçta Müslüman mezarlığı ve yer yer boş araziler bulunmaktadır. Kasımpaşa ve Beyoğlu arasındaki bu şeridi her iki bölgenin güvenliği açısından tehlikeli bulan yönetim, Tepebaşı'na yakın Molataşı denilen yerde bir karakol (kulluk) inşasına karar verir. Daha sonraki dönemlerde Kalyoncu Kulluğu olarak anılacak karakolun inşaat masraflarını kaptan-ı derya karşılayacaktır⁸³.

Bölgedeki su kıtlığının Galata'nın mekânsal ve toplumsal örgütlenmesi üzerinde doğrudan etkisi olduğu belirtilmişti. İstanbul sur içiyle mukayese edildiğinde hüccet ve vakfiyelerde bostan veya bahçelerden ziyade binaların isimleri zikredilir. Evliya Çelebi de Galata sur içinde bostan ve bahçe bulunmadığı notunu düşer⁸⁴. Aynı durum Galata hendekleri için de geçerlidir. İstanbul kara surları hendeklerinden farklı olarak Galata hendeklerinin mahzen ve dükkân olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tersane-i Amire'ye yakınlığı ve işlek bir limana sahip olması nedeniyle gemicilik sektörüne hizmet eden alt iş kolları sur hendeğine yerleşmişti. Gemileri karaya bağlamakta kullanılan halatlar hendeklerde yerleşmiş olan palamar bükücü esnafı tarafından üretilmekteydi⁸⁵. 1761 tarihli bir tevcihât kaydı bükücü esnafının örgütlenmesine dair bazı bilgiler vermektedir: Galata kale kapısı dışında yerleşmiş olan bükücü esnafının kethüdası Hüseyin'in vefat etmesi üzerine kardeşi Hacı Hasan kethüdalık görevine talip olmuş ve tersane emininin vekili, esnafın yiğit başları ve ihtiyarlarına danışarak kendisini bükücü kethüdalığına tayin etmiştir⁸⁶.

1863-64 tarihinde Galata Surları'nın yıkılması gündeme geldiğinde de bölgenin bir hayli ıssız ve metruk kaldığından ayrıca dar ve çıkmaz sokaklar-

⁸¹ Akın, *a.g.e.*, s. 3.

⁸² Akın, *a.g.e.*, s. 148-151, 203-206.

⁸³ C.ZB, nr. 3199, 19 Safer 1230/31 Ocak 1815.

⁸⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 213.

⁸⁵ *A.g.e.*, s. 211.

⁸⁶ D.BŞM, nr. 4578/42, s. 1, 2 Safer 1175/2 Eylül 1761.

dan yakınılmaktadır. Surların ve hendeklerin yıkılıp Galata ve Beyoğlu arasında geniş caddeler açılması yoluyla bölgenin mamur edilmesi amaçlanmıştır⁸⁷. Bu dönemde ahşap malzemenin yaygın olarak kullanılması nedeniyle sur duvarının algılanmasında bir takım irrasyonel değişiklikler olduğu açıktır. Önceki dönemlerde sur duvarının içi ve dışı boyunca uzanan 3 m enindeki boş alan yangınlara karşı engel olarak algılanmaktaydı. Merkezi idarenin güçlü olduğu dönemlerde sur dibindeki yapılaşmaya müdahale edilmekte⁸⁸ ve sur duvarı etrafında doğal koruma bandı oluşturulmaktaydı. 1863 tarihine gelindiğinde bölgedeki emlak sahiplerinin duvarda kapı açılmasından, koruma bandından ihtiyaç duydukları parselleri satın almaya veya sur duvarının tamamen ortadan kaldırılmasına kadar birtakım talepleri bulunmaktaydı. Yapılan değerlendirme Galata surunu, yer yer özel mülkiyete geçip üzerlerine han, hane, mağaza gibi binalar inşa edilmesi nedeniyle duvar özelliği kalmamış “*topaltı mesabesinde metruk yerler*” olarak tarif eder. “*Şu zamanlarda kat’a işe yarayacak suretde bulunmaması mülâsesiyle*” surların yıkılıp ortaya çıkacak arazinin taliplerine açık artırma ile satılmasını tavsiye eder. Ortaya çıkacak arazi ve taşların satışının hazineye gelir sağlayacağı ve geniş caddeleriyle birlikte kentleşmenin önünü açacağını belirtir⁸⁹. Esasında kent yöneticileri Tanzimat öncesi dönemde olduğu gibi kentsel büyümeye doğrudan müdahil olamayacaklarının farkındadırlar. Şöyle ki söz konusu dönemde sur duvarının kullanımında kent yönetimi sur dibindeki yapılaşmayı doğrudan engelleyebiliyordu. Yapılan değerlendirmelerde doğal akışında sur dibinde yapılaşmanın devam edeceği, emlak sahiplerinin haklarının sabitleneceği, sur duvarının zaman içinde mahalleler arasında kalacağı ve refte refte yine emlak sahipleri tarafından gasp edilip yıkılacağı öngörülür⁹⁰. 1860 yılındaki İstanbul kara surlarını koruma kararının hemen ertesinde Galata Surları konusundaki tutum farklılığının nedeni, bölgenin iç dinamiklerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

1860’lı yıllarda Kule-i Zemin Mukata‘ası konusunda algı farklılıklarına zemin hazırlayan bir takım gelişmelerden bahsedilmiştir. Mukata‘a 1834-35 (Hicri 1250) tarihinde Fatih Sultan Mehmed Evkafı’na temlik edildikten sonra kiracılara yeni temessükler verildi⁹¹. Hazineye bağlı olduğu dönemde yapılaşmayı engellemesi beklenen ve bunu bir ölçüde başaran mukata‘a, vakfa ilhak edildikten

⁸⁷ MVL, nr. 858/7, s. 1, 15 Cemaziyelevvel 1280/28 Ekim 1863.

⁸⁸ C.BLD, nr. 5511, s. 1, 12 Safer 1135/22 Kasım 1722.

⁸⁹ MVL, nr. 858/7, s. 1, 15 Cemaziyelevvel 1280/28 Ekim 1863.

⁹⁰ İ.MVL, nr. 497/22492, s. 2, 22 Cemaziyelâhir 1280/4 Aralık 1863.

⁹¹ Atatürk Kitaplığı, Pertevniyal Valide Sultan Evrakı, nr. 1834, 22 Muharrem 1281/27 Haziran 1864.

sonra aşama aşama gelir getiren mülkler olarak değerlendirilmiştir. Sur arazisinin satıldığı dönemdeki yazışmalarda mukata‘a musakkafatı “*ebniye ve akarata müteallik şeylerden olup*” diye tanımlanmış ve maddi kar-zarar çerçevesinde *kaynak* olarak değerlendirilmiştir. Vakfın câbisi Ahmed Efendi’nin usulsüzlükleri nedeniyle hâlihazırda karmaşalar bütünü olan mukata‘a arazilerinin yönetimindeki sorunlar katlanarak arttı ve yıllar süren davalara zemin hazırlandı. Dellal Aleksan ve Sofya’nın Meyyit İskeleyi ve Kule Kapısı arasındaki 3.000 arşından ibaret olan hendeğin tasarrufu üzerindeki ihtilafı bu davalardan en önemlisidir. Mukata‘anın vakfa devrinden sonra hendekler yine eskiden olduğu gibi halatçı esnafına kiraya verilmişti. Ancak bir takım hendekler boşta kalmış ve yolsuzluklar daha çok esnaf tarafından kiralanmayan hendek arazilerinde meydana gelmişti⁹². Hazırlanan raporlarda temessükler verildikten sonra söz konusu hendeklerde 1856 tarihine kadar hiç kimsenin tasarruf iddiasında bulunmadığı belirtilir. Sofya’nın elindeki senedi yenilemek için başvurusu üzerine arsa yolsuzluğu ortaya çıkmış ve söz konusu hendeklerin Eylül 1855 tarihinde verilen temessükle kuyumcu Kirkor’un eşi Sofya’nın tasarrufunda olduğu anlaşılmıştır⁹³. Diğer bir dava ise Kiryaki isimli bir kadın Kule Kapısı dışında 290 zirakarelik hendek içerisinde bina inşa etmek için temel kazdığı sırada şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine yapılan incelemede elindeki senedin sahte olduğu ortaya çıkmıştır⁹⁴.

3. 1862 tarihli Galata Surları Tahriri

Kule-i Zemin Mukata‘ası musakkafatını ilgilendiren yolsuzlukların çözümlü kadastro çalışmalarını gerekli kıldı. Bu nedenle Eylül 1862 tarihinde sur duvarının içi ve çevresinde bulunan söz konusu mukata‘aya mülhak binalar ve boş arsaların tahriri yapılmıştır. Tahrir, sur duvarları ve hendeklerinin yıkımından hemen önceki dönemde hazırlandığı için Galata sur arazisi ve çevresiyle, aynı zamanda yıkımlardan önce Galata’nın mimari ve toplumsal birikimi hakkındaki en önemli tarihi belgelerden birisidir. M. de Launay’ın Aralık 1864 tarihli “Galata Surları Hakkında Bir Özet” adlı makalesinde olduğu gibi duvarın mimari özelliklerine dair detay vermemiş olsa da söz konusu makaleden daha kapsamlıdır. M. de Launay sur duvarının işlevinin kalmadığını savunmakta ve okuyucunun zihnini yıkılması gerektiği yönünde hazırlamaktaydı. Ancak söz konusu tahrir, davaların akıbetini ilgilendirdiği için sur duvarı ve arsalarının durumunu mümkün

⁹² A.MKT.MVL, nr. 127/9, s. 2, 19 Şevval 1277/30 Nisan 1861.

⁹³ İ.MVL, nr. 446/19879, s. 12, 25 Muharrem 1273/25 Eylül 1856.

⁹⁴ İ.MVL, nr. 446/19879, s. 33, 8 Şevval 1276/29 Nisan 1860.

mertebe sistematik bir şekilde doğru olarak vermek durumundaydı. Tahrir, surun dışı ve içindeki musakkafatı ayrı başlıklarda değerlendirmiştir. Her bir birimin numarası olup musakkafatın mevki, komşuları, mutasarrıfları, aylık kirası, arşın olarak büyüklüğü, arsanın niteliği ve binanın türünü tanımlamıştır.

a. Lüleçiler Hendeği

Tahrire göre Tophane Kapısı ve Küçük Kule Kapısı arasındaki Lüleçiler Hendeği'nde toplam 821 zirakare 19 parmak ölçülerindeki bir alanda halatçı esnafının dükkânları ve mağazaları yerleşmiştir. Bu binaların tamamı duvara bitişik olup önünde Lüleçiler Hendeği'nin üst başından alt başına kadar olan alanda 5.140 zirakare 12 parmak ölçülerinde bir arsa mevcuttur. Mağazalar ahşaptan yapılmıştır. Musakkafatın mevki bildirilirken kullanılan “*Lüleçiler hendeği derununda*” ibaresi hendeğin hendek niteliğini koruduğunu göstermektedir. 126 numaralı parselde halatçı mağazasının önünde taş tekneli abdest maslakları olan bir bi'rimâ dışında su kuyusu bulunmamaktadır⁹⁵. İstanbul kara surları hendeklerinin üst, orta ve alt kat olmak üzere üç terastan ve bölme duvarlardan oluştuğu belirtilmişti. Galata sur arazisi tahririnde bölme duvarlar olduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır. Mağazaların sınır ve komşuları belirtilirken sadece sur duvarına referans verilmiştir⁹⁶. Halatçı esnafı bölgedeki en alt kesimden olup tamamı Müslümandır ve yıkımlardan doğrudan etkilenip bölgeden çıkartılmışlardır. Bölge dik bir yamaçta bulunduğundan etrafının da gelişmediği anlaşılmaktadır. Ancak bu durumun hendekleri ve sur duvarını koruduğu tahmin edilmektedir. Bunu Bereketzâde Hendeklerinde doğrulayabiliriz.

b. Bereketzâde Hendekleri

Tahririn hazırlandığı 1862 tarihinde artık Küçük Kule Kapısı “fesh ü def” olunmuş ve hendekler ortadan kaldırılmıştır. Bu kapıdan Mevlevihane ve Beyoğlu'na giden yol, etrafındaki Bereketzâde ve Müeyyedzâde Mahalleleri'ni dönüştürmüştür. Hendek üzerine evler inşa edilirken temel kazma bahanesiyle hendekler yıkılmıştır. Lüleçiler Hendeği'ndeki ahşap halatçı mağazalarından farklı olarak buradaki kâgir binaların varlığı dikkat çekicidir. Gayrimüslim ağırlıklı bir yapıya sahip olup kunduracı ve marangozların yanında konutların olduğu

⁹⁵ *EV.d*, nr. 17974, vrk. 2B-3B, 20 Rebi'ülevvel 1279/15 Eylül 1862.

⁹⁶ Celal Esad Arseven, İstanbul surlarında olduğu gibi su tutma amacıyla hendekte bölme duvarlar bulunduğunu belirtmektedir (Arseven, *a.g.e.*, s. 57).

anlaşılmaktadır. Tahrire göre Kule-i Zemin Mukata‘ası bu bölgede 4.237 zirakare 3 parmak ölçülerinde bir alana sahiptir⁹⁷.

c. Büyük Kule Kapısı Hendekleri

Büyük Kule Kapısı ve Meyyit İskelesi arasındaki hendeklerde bina bulunmamaktadır. Hendeğin Meyyit İskelesi’ne yakın olan kısmı 1810 tarihli bir feragat kaydına göre mezbele görünümündedir. İsmail Ağa ve ortağı Emine Hatun 1.035 zira uzunluğu ve 10 zira eninde olan hendeğin önüne esterhâne, yoğurthane ve bahçivan odası inşa etmişler daha sonra İsmail Ağa hissesini Emine Hatun’a devretmiştir⁹⁸. 1862 yılına gelince tüccar, kuyumcu, fabrikatör, dini lider gibi statülere sahip orta sınıf bu bölgede yoğunlaşmıştır. İmar izni beklentisi, bölgeyi çekim merkezi yapmış olsa gerektir. Burası, Müslim ve gayrimüslim farklı dini, etnik grupların yan yana olduğu bir alandır. Kunderacı ve bakkal dükkanı dışındamutasarrıflar üst gelir seviyesindedir. 3.000 zirakarelik hendek mahalli, arsa ihtilafının taraflarından birisi olan kuyumcu Kirkor’un zevcesi Rum milletinden Sofya’nın tasarrufundadır. Sofya’nın bu arsadaki 21 adayı ifraz edip tekrardan kiraladığı anlaşılmaktadır. Yapılaşma sadece Meyyit İskelesi etrafında meydana gelmiştir. Bu bölgede 8.436 arşın 21 parmak ölçülerinde bir alan hendek arsasından ifrâz olunmuştur. Bu arsanın hemen yanında bir demir fabrikası inşa edilmiştir. 166 numara ile kayıtlı hendek içindeki demir ve pirinç sundurmalarının bulunduğu 1.152 arşın 2 parmak ölçülerindeki bir arsa, burç, sur duvarı ve Müslüman mezarlığı fabrikanın sınırlarını belirlemektedir⁹⁹.

Galata Hendekleri’nin alanına bakılacak olursa:

- Tophane Kapısı’ndan başlayıp Küçük Kule Kapısı’nda sona eren Lüleciler Hendeği: 5.962 arşın kare 7 parmak

- Küçük Kule Kapısı dışında bulunup ortadan kaldırılmış Bereketzâde Hendekleri: 4.237 arşın kare 3 parmak

- Büyük Kule Kapısı dışından başlayıp Meyyit İskelesine uzanan hendek; 12.588 arşın kare 23 parmak

⁹⁷ *EV.d*, nr. 17974, vrk. 3B-4B, 20 Rebi‘ülevvel 1279/15 Eylül 1862.

⁹⁸ M. De Launay hendeklerin ortalama 15 m. eninde olduğunu belirtmekteydi. Ancak bu bölgede hendeğin eninin yaklaşık 7,5 m. olduğu anlaşılmaktadır. *EV.HMH.d*, nr. 7665, s. 23, 15 Şevval 1225/13 Kasım 1810.

⁹⁹ *EV.d*, nr. 17974, vrk. 4B-6B, 20 Rebi‘ülevvel 1279/15 Eylül 1862.

- Sonuç itibariyle Kule-i Zemin Mukata‘ası, Galata Hendekleri’nde 22.788 arşın kare 9 parmak’lık bir alana sahipti.

Tahririn tamamlanmasından yaklaşık bir yıl sonra kale surları ve hendeklerinin yıkılması ve ortaya çıkacak arsaların müzayede usulüyle satılması kararı alınır. Arsa satışlarından 20-25 bin kise gelir elde edileceği tahmin edilir. Gelirlerin VI. Daire-i Belediye’ye ve bir kısmının ise diğer bazı kamu yatırımlarına tahsis edilmesi öngörülür. Süreci yürütmek üzere Nafia Nezareti bünyesinde bir komisyon kurulur. Komisyon ilk aşamada sur arazisini kamulaştırır. Kale ağaları veya vakıf tarafından verilmiş temessükleri iptal eder ve kiracılara muacceleleri teslim edilir. Kale duvarlarının yıkımıyla 12 zira eninde bir yol açılabileceği düşünülür. Müzayedeler sonucunda satış senetleri bu komisyon marifetiyle teslim edilecektir. Halat bükücüler doğrudan hedef seçilmiştir ve Galata’dan çıkarılmalarına karar verilir. Komisyon, onlara, yeni bölge bulmakla yükümlü kılınmasına rağmen akıbetleri hakkında yazışmalar sessiz kalmaktadır¹⁰⁰. Arsaların ilk satışları sırasında Büyük Kule Kapısı’ndaki hendeklerin her bir zirakaresi için 500, hendek dışında olan parseller için ise 750 guruş değer biçilmiştir. Ancak duvarın yıkılması ve yeni yolların açılması arsaların değerini yükseltmiştir. Daha önceden sur arsasında tasarruf sahibi olanlara satışlarda ayrıcalık tanınmıştır¹⁰¹.

Dönemin vak’anüvisi Ahmet Lütfi Efendi ebleh kandıran ve yalan söyleyenlerin tertibiyle ahalinin itirazlarının hiçe sayılarak surların yıkıldığını belirtir¹⁰². Ona göre, surların yıkılmasıyla “*bir büyük yağma kapısı*” açılmıştır¹⁰³. Kapıdan içeri VI. Daire-i Belediye, Osmanlı Bankası, sermaye sahipleri ve gazeteler girmiştir.

Galata Hendekleri tahririnde farklı gelir gruplarının mekânda belirli yerlerde kümelendiği gözlenmiştir. Lüleçiler Hendeği’den Bereketzâde Hendeği’ne oradan Meyyit İskelesi’ne varan hendeklerde bir kıdem sırası oluşmuş ve en alt gelir seviyesindekiler, kısacası üreticiler, ise kaybedenler olmuştur. Kıdem dizisinin üst basamağındaki üretim dışı aktörler kaynak olarak sunulan sur arazisi rantını paylaşmışlar ve emlak üzerinde sınıf tekelci gruplar halini almışlardır. VI.

¹⁰⁰ İ.MVL, nr. 508/22946, s. 3-5, 18 Cemaziyelevvel 1280/31 Ekim 1863.

¹⁰¹ Kıryaçe Hatun’un Büyük Kule Kapısı’ndaki 294 arşın kare arsası için verilen imar izninin detayları için bkz. İ.MVL, nr. 446/19879, s. 45, 15 Şa’ban 1281/13 Ocak 1865.

¹⁰² “...*bir takım esbâb-ı mucibe-i ebleh-firihâne ve mugâlata-ı kâzibâne tertibiyle dehân-ı ahaliye sedd çekildi*” Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, yay. Münir Aktepe, TTKY, XI, Ankara 1989, s. 91.

¹⁰³ *Vak’a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, X, Ankara 1988, s. 132.

Daire-i Belediye söz konusu kaynağın dağıtıcısı durumundadır. Karar alma konumunda olan belediye meclis üyeleri ise Galata'nın zengin emlak sahiplerinden seçilmiştir¹⁰⁴.

Resim

Lüleci Hendek

Grelot Gravürü, 1680¹⁰⁵

¹⁰⁴ Belediye meclis üyelerinin profillerinin değerlendirilmesi konusunda bkz. Christoph Neumann, "Marjinal Modernitenin Çatışma Mekânı olarak Altıncı Daire-i Belediye", *Altıncı Daire-İlk Belediye Beyoğlu'nda İdare, Toplum ve Kentlilik, 1857-1913*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 9-13.

¹⁰⁵ Ayşe Yetişkin Kubilay, *İstanbul Haritaları 1422-1922*, Denizler Kitap Evi, İstanbul 2010, s. 74.

1866 yılına gelindiğinde yıkılan sur duvarı ve hendeklerin üzerlerinde binalar yapılmaya başlanmıştır. Dönemin Fransızca gazetelerini inceleyen Nur Akın, Avrupa kentlerindeki güncel gelişmelerin Levanten ve gayrimüslimler tarafından yakından izlendiğini belirtmektedir. 1857-59 tarihlerinde Viyana surları ve hendekleri yıkılmış, yeni elde edilen alanlarda geniş bulvarlar ve etrafında apartmanlar yükselmişti¹⁰⁶. Nur Akın'ın sunduğu bazı detaylarda, *La Turquie* gazetesinin açık veya gizli VI. Daire'ye çeşitli talimatlar verdiği ve bu nedenle sur yıkım sürecinin taraflarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki İsveç Büyükelçiliği ve Rum Kilisesi önünden geçen yolun genişletilmesine 100 kadar kâgır yapının engel olduğu belirtilmekte ve "VI. Daire'nin bunu gerçekleştirmesi için, buradaki yapı sahiplerine manevi baskı uygulaması gerektiği ... hatırlatılmaktadır."¹⁰⁷ Evini terk etmek istemeyen insanlar "kınanmakta ve VI. Daire'nin daha zorlayıcı bir tavır alması istenmektedir."¹⁰⁸ Bu gazetenin kimi zaman "küçük grup" içindeki rekabetlere taraf olduğu gözlenmektedir. Voyvoda Caddesi'nin genişletilmesi çalışmalarına A. Kamondo ve akrabalarının itiraz etmeleri karşısında "VI. Dairenin dikkatine" başlığı ile yayınlanan bir yazıda "*Kamondo'ların yüzünden Galata'nın doğru düzgün bir yolu olmayacak mı?*" diye sorulmuştur¹⁰⁹.

4. Bayezid-ı Cedid Mahallesi'nin Döşümü

Nur Akın, bu bölgedeki kapsamlı kamulaştırma, rant elde etme amacıyla surların yıkılması ve mezarlık alanlarının ortadan kaldırılıp imara açılması türünden "cüretkar girişimlerin", Haliç'in karşı yakası için düşünülmesinin dahi mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu dönemde Galata ve Beyoğlu'ndaki ahşap yapılar ve tarihi kent dokusu ortadan kaldırılmıştır¹¹⁰.

19. yüzyılın ikinci yarısına değin Galata sur içinin yoğun konut stoğunu haiz olduğu belirtilmişti. Surların yıkımı ve hendeklerin doldurulmasını müteakiben doğrusal bir hatta ilerleyip Galata'nın tarihsel kent dokusunu yok eden geniş, kesintisiz caddeler ve bu caddeler boyunca dizili konutlar, iş hanları ve dükkanlar inşa edilmiştir. Kentsel ve yapısal ölçekte bu caddeler, Pera bölgesinde ikamet eden üst sınıfların arka sokaklar ve mahallelerdeki yoksulluğa tanıklık etmeden Galata'nın liman bölgesindeki çalışma alanlarına, dinsel mekânlara, okullara ve

¹⁰⁶ Akın, *a.g.e.*, s. 108-110.

¹⁰⁷ *A.g.e.*, s. 130.

¹⁰⁸ *A.g.e.*, s. 132.

¹⁰⁹ *La Turquie* gazetesinden naklen Akın, *a.g.e.*, s. 131.

¹¹⁰ *A.g.e.*, s. 351.

hastanelere en kısa yollarla ulaşmalarını sağlayacak şekilde tasarlanmıştır. Ulaşılan mahallerin çevresindeki yapıların kamulaştırılıp yıkılması ve iç bütünlüğü olan alanlar oluşturulması da çok zaman bu aşamanın habercisi veya tamamlayıcısı olmuştur. Bunu Galata sur içinde Bayezid-ı Cedid Mahallesi ölçeğinde St. Benoit Kilisesi etrafının düzenlenmesi örneğinde doğrulayabiliriz.

Kırım Savaşı günlerinde Fransız konsolosluğu, Lazarists zâhidelerin ikametlerine ulaşımı kolaylaştırmak için Tophane Kapısı ve Kule Kapısı arasındaki sur duvarında bir kapı açılması talebinde bulunur. Konsolosluk, sayıları birkaç yüzü bulan kız çocuklarının, rahibelerin ders verdiği okullara ulaşmak için fuhuş ve kötülük yuvası olan ara sokakları günde birkaç defa kullandıklarını ve sokaklardaki kötülöklere tanıklık ettiklerini belirtir. Ayrıca yine o bölgedeki hastanelerde hasta bakıcı olarak görev yapan rahibeler, sokaklarda gezinen alay alay bekar erkeğin gözlerinin önünden uzun uzadıya dolaşarak hastaneye ulaşmak zorunda kalmaktadırlar. Konsolosluk, rahibelerin konutlarına çıkan sokağın caddeye tahvili ve bu caddenin sur duvarında açılacak yeni bir kapı ile Beyoğlu'na bağlanmasını talep eder¹¹¹.

Ebniye Meclisi, kapı açılmasını, az masrafla “*oraların şeref kılınmasına müeddi*” olacağı şeklinde değerlendirir¹¹². Ancak etraftaki Müslüman ahalinin özellikle hendekteki halat bükücü esnafının muhalefetiyle karşılaşır. Esnafın muhalefet gerekçeleri, hendeğin kullanımı ve halat imalatı konusunda bazı bilgiler sunmaktadır. Verdikleri bilgilere göre halat işlemek için 100-120 kulaç uzunluğunda ve 10 zira genişliğinde bir mahalle ihtiyaç duyulmakta ve hendek arsaları bu imkânı sağlamaktadır. Bir halat günlük 10-12 saat çalışmayla üretilmekte olup açılacak kapı, halat imal edilen mahalle tesadüf etmektedir. Ayrıca hendekteki tezgâhların ileri veya geri itilmesinin mümkün olmadığını belirtirler¹¹³. Ebniye Meclisi ise 10 zira uzunluğunda ve yeterli yükseklikte kemerli bir köprü inşa edilmesi, masrafların kapıdan yararlanacak hanelerden karşılanması yönünde bir çözüm bulur. Böylece çalışma alanı bölünmeyecek ve esnaf, köprünün altında üretime devam edebilecektir¹¹⁴.

Sonraki yıllarda St. Benoit Kilisesi'nin etrafındaki özellikle Helvacı, Hamamcı, Kemeraltı ve Zürafa sokaklarında benzer durumların önlenmesine dair

¹¹¹ İ.MVL, nr. 330/14126, s. 1, 7 Mart 1855.

¹¹² İ.MVL, nr. 330/14126, s. 4, 29 Receb 1271/17 Nisan 1855.

¹¹³ İ.MVL, nr. 330/14126, s. 5, 18 Ramazan 1271/4 Haziran 1855.

¹¹⁴ İ.MVL, nr. 330/14126, s. 4, 29 Receb 1271/17 Nisan 1855.

Fransız konsolosluğunun talepleri devam etmiştir¹¹⁵. Her bir sokağa birer nefer zabita konması öneriler arasındadır¹¹⁶. Yeni bir kapı ve cadde inşası, sokak doku-sunun değiştirilmesi bu türden önerilere eşlik etti. 1860 tarihinde belediye meclisi üyeleri, Bayezid Mahallesi'nde başka bir kapı inşa ederek Galata Caddesi'ni Beyoğlu'na bağlayan 8 arşın genişliğinde *hatt-ı müstakim* bir araba yolu açılması talebinde bulunurlar. Ancak hendek tarafında 3 adet lülecî dükkanı, kapının açılacağı yere tesadüf etmektedir¹¹⁷. Masrafların karşılanması için belediye meclis üyesi olan Sarraf Ohannes'ten 150.000 guruş borç alındı. Ohannes'in 1862 tarihinde verdiği bir arzuhalde faizlerle birlikte alacağını 230.000 liraya yaklaştığını ve tahliyelerin yapılmaması nedeniyle zor durumda olduğunu bildirir¹¹⁸. Tahliye kararının ardından Ayşe ve Hatice isimli iki kadının verdiği arzuhalde, açılan caddeden dolayı ailelerinden miras kalan mağazanın yıkılmak istendiği ve zararlarının karşılanmadığı belirtilir; ancak yıkım gerçekleşir¹¹⁹. Lülecî dükkanlarından birisinin mutasarrıfı olan Kara Kahya Karabet ise şikayetinde, aradan 8 yıl geçmesine rağmen yıkılan dükkanın bedelinin ödenmediği ve söz verilmesine rağmen yeni dükkan için yer gösterilmediğini belirtilir¹²⁰.

Şubat 1865'te Mumhane Caddesi yanındaki surlar yıkılır ve *Journal de Constantinople* iffetsiz kadınların sokaklardan temizlendiği, eski ahşap evlerin yerinde artık tuğla evler olduğu haberini verir. Haberin ayrıntıları pitoresk bir havası olan yeni peyzajdaki bazı Şark unsurlarını hatırlatmayı ihmal etmez¹²¹. İki ay sonra bu unsurlarla ilgili ne yapılacağı ortaya çıkmıştır. Nisan 1865'ten önceki dönemlerin kentsel dönüşüm gerekçelerinden olan kötülük kaynağı, iffetsiz sokaklar ve açılacak caddenin halk ve şehrin faydasına olacağı söylemleri, yerini, Frenk yerleşkesi içerisinde ve çevresinde yaşayan insanların, özellikle Müslümanların, bölgeden tahliyesini açıkça talep eden cüretkar söylemlere bırakmıştır. VI. Daire-i Belediye Meclisi üyelerinin bir arzuhalinde, Cizvit Kilisesi'nin etrafında bulunan mahallerin Frenklerin yerleşimi olduğu ve bu bölgenin okul, hastane, hoca ve din adamlarının konutlarına tahsis edildiği belirtilir. Kule-i Zemin'e ait olan 11 adet vakıf binaların kamulaştırılıp tapusunun Fransız konsolosluğuna verilmesi tale-

¹¹⁵ HR.MKT, nr. 357/90, s. 1, 14 Cemaziyelevvel 1277/28 Kasım 1860.

¹¹⁶ A.MKT.NZD, nr. 401/63, s. 1, 19 Şa'ban 1278/Şubat 1862.

¹¹⁷ İ.DH, nr. 452/29957 s. 1, 19 Ramazan 1276/10 Nisan 1860.

¹¹⁸ MVL, nr. 397/97, s. 2, 12 Şevval 1278/12 Nisan 1862.

¹¹⁹ MVL, nr. 397/97, s. 4, 25 Muharrem 1279/23 Temmuz 1862.

¹²⁰ ŞD, nr. 2869/30, s. 3, 3 Cemaziyelevvel 1289/7 Haziran 1872.

¹²¹ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 95.

binde bulunulur. Daha önceden Fransa ile yapılan anlaşmada yer alan, Fransızlara ait kiliseler ve etrafındaki mahallerde yaşayan Fransız taifesine müdahale edilmeyeceği yönündeki maddeye referans verilir¹²². Böylelikle açılan caddelerin nihai ulaştığı bölgelerde etnik ve dinsel fark gözetmeksizin üretici sınıfların tahliye edilmesi ve söz konusu bölgelerin üst sınıfa mensup belirli etnik ve dinsel grupların yerleşkelerine dönüştürülmesi aşaması başlamıştır. 1882 sayımında Galata nüfusunun neredeyse yarısının yabancı olması elbette sürpriz değildir¹²³.

Yaygın kamulaştırma ve inşa masraflarının karşılanması için çoğunluğu yine belediye meclis üyesi olan bankerlerden alınan borçlar, faizleriyle birlikte eklenerek artmış ve VI. Daire-i Belediye, borcu ödemek için Osmanlı Bankası'na borçlanma yoluna gitmiştir¹²⁴. Kule-i Zemin Mukata'ası mülklerinin -Galata sur arazilerinin- Osmanlı Bankası'na olan borcu ödemek için bir kaynak olarak değerlendirilmesi bu aşamada gündeme geldi¹²⁵. En nihayetinde kentsel toprağı kaynak olarak kullanma yetisine sahip, arazi spekülasyonları yoluyla zenginleşmiş, emlak ve arazi üzerinde sınıf tekeli grupları ortaya çıktı. Örneğin 1888 yılında Fransa'dan İstanbul'a mülklerin teftişi için gelen Moise de Camondo'nun ailesine yazdığı mektuplardan Lüleci Hendek bölgesinin Camondo'ların mülkiyetine geçtiği anlaşılmaktadır¹²⁶. Bankerler sadece VI. Daire-i Belediye'yi değil aynı zamanda surların yıkımından sonra yeni mal sahiplerini de borçlandırıp, ödenmemiş krediler karşılığında arazilere sahip oldular.

Christoph Neumann, yeni kentsel biçimi Beyoğlu üst sınıfının beklentilerine cevap veren bir muhit ve aynı zamanda büyük ve küçük kültürün bir çatışma mekânı olarak tarif eder¹²⁷. Kentsel kaynaklar üzerindeki rekabet etnik, dini ve mezhepsel gruplar arasındaki mücadeleden çok "küçük" ve "büyük" kültürler arasındadır. Toplumsal süreç ve mekansal biçimi kültürel tüketim alışkanlıkları odağında yorumlayan bu görüşün, üretici sınıfları ve VI. Daire-i Belediye'nin bir fail olarak yer aldığı Galata Surları yıkımını görece olarak göz ardı etmesi doğaldır. Bu döneme dair akademik yazının genel tavrı, bölgede çoğulcu bir deney

¹²² İ.HR, nr. 212/12288, s. 1, 8 Zilka'de 1281/4 Nisan 1865

¹²³ Nora Seni, "The Camondos and Their Imprint on 19-th-Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press (CUP), sayı 26 (New York 1994), s. 673.

¹²⁴ VI. Daire-i Belediye'nin Temmuz 1863 tarihi itibarıyla borçlu olduğu bankerlerin listesi için bkz. İ.MVL, nr. 491/22231, s. 2, 31 Temmuz 1863.

¹²⁵ HR.TO, nr. 473/23, s. 1, 1 Aralık 1864; A.MKT.MHM, nr. 327/71, s. 1, 1 Şevval 1281/27 Şubat 1865.

¹²⁶ Nora, a.g.m., s. 673.

¹²⁷ Neumann, a.g.m., s. 11, 25.

yapıldığı yönündedir. Edhem Eldem'e göre 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul kent mekanı Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve batılılaşma siyasetinin çatışma ve deney alanı olmuştur¹²⁸. Galata, kültürel tercihini batıdan yana kullananlara bu tercihleri doğrultusunda bir muhit sunmuştur. İyi halli bir Müslüman için Galata'ya taşınmak, geleneksel ve muhafazakâr sur içinden batılı yaşam tarzına kaçış anlamına geliyordu¹²⁹. Galata'dan zorla tahliye ettirilen üretici kesim ve kapsamlı yıkımlar doğal olarak, yine, bu anlatıda kendisine yer bulamamaktadır.

Sonuç

Sur duvarı ve hendekler, tarih yazımında daha çok antik ve orta çağ kentlerinin savunma stratejilerinin alt başlıkları olarak değerlendirilmiştir. Ancak İstanbul ve Galata Surları'nın Osmanlı dönemi birtakım farklılıklar göstermektedir. Devlet, daha çok yangınlara karşı bir önlem olarak sur dibindeki yapılaşmayı bilinçli bir tercihin sonucunda yasaklamıştır. Sur duvarında bulunan kuleler, bodrum katları ve mahzenleri ise Kule-i Zemin Mukataası ismiyle kiralama yoluna gitmiştir. Sur duvarının dışında bulunan İstanbul hendeklerini zirai üretim alanı ve Galata hendeklerini ise halat imalat alanı olarak tahsis etmiştir. Bu, kazaen ve talihle değil bilinçli bir tercihin sonucudur. Şam, Halep, Beyrut gibi kentlerin kale surları, hendekleri ve içerisindeki hendek bostanları günümüze ulaşmamıştır. İstanbul kara surları hendek bostanları günümüze ulaşan yegâne örnektir. Bu başarının kaynağını İstanbul sur içinin devletin merkezi olması nedeniyle insan, zaman ve sermayenin tahrip edici etkilerine doğrudan müdahil olma kabiliyetinde ve iç dinamiklerinin Haliç'in diğer yakasından farklı olmasında aramak gerekmektedir. 1860 yılında kent yöneticileri yeni bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Daha önceki uygulamaların bir devamı ve tescili niteliğinde olan 1860 tarihli irade, duvarın korunması için bostanlardan başka çözüm bulamamış ve diğer seçenekleri “*pek çirkin ve nâmünasib*” olarak tarif etmiştir. Bununla birlikte 1860 tarihli iradede gösterilen bilgelik yerini Galata'da surların, hendeklerin ve tarihsel kent dokusunun yıkımına bırakmıştır. Kentsel kaynaklar yeniden tahsis edilmiş ve bu süreç arazi ve emlak üzerinde tekelci bir yapılanma getirmiştir. Alt tabakada olan üretici ve konut sahiplerinin yerlerinden edilmesi ise konunun toplumsal boyutunu oluşturmaktadır.

¹²⁸ Edhem Eldem, “Istanbul: From Imperial to Peripheralized Capital”, *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. E. Eldem-D. Goffman-B. Masters, Cambridge University Press, New York 1999, s. 197.

¹²⁹ A.g.m., s. 204.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Defterler

Bab-1 Asafî

Divan-ı Hümayun Kalemî (A.DVN.d), 831.

Mühimme Defterleri (A. {DVNSMHH.d), 3, 7, 51, 58, 112.

Mühimme Zeyli Defterleri (A. {DVNSMHH.ZYL.d), 3.

Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî Arpa Eminliği Defterleri (D.BŞM.
APE.d), 14503

Evkaf-ı Hümayun

Defterleri (EV.d), 18103, 17974

Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d), 242, 7665.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 8947, 9982

Evrak

Sadaret Mektubi Kalemî

Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHH)

Nezaret ve Devâir Evrakı (A.MKT.NZD)

Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO)

Cevdet Tasnifi

Belediye (C.BLD)

Zaptiye (C.ZB)

Bab-1 Defteri

Başmuhasebe Kalemî (D.BŞM)

Başmuhasebe Kalemî Bina Eminliği (D.BŞM.BNE) 7/53

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

Hariciye Nezareti

Mektubi Kalemî (HR.MKT)

Tercüme Odası Kalemî (HR.TO)

İrade

Dahiliye (İ.DH)

Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

Hariciye (İ.HR)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

Atatürk Kitaplığı
Pertevniyal Valide Sultan Evrakı.

Yayınlanmış Eserler

Ağır, Aygöl, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2009.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, yay. Münir Aktepe, Türk Tarih Kurumu (TTK), X-XI, Ankara 1988, 1989.

Ahunbay, Metin, "İstanbul Karasurları: Tarih, Yapım Tekniği ve Koruma", *Uluslar arası Karasurlarının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu: İstanbul, 20-22 Ocak 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 28-31.

Ahunbay, Zeynep, "Kuram ve Uygulama", *Uluslar arası Karasurlarının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu: İstanbul, 20-22 Ocak 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 67-70.

_____, *İstanbul'da Kentsel Mimari*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Akın, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayınları, İstanbul 2011.

Arseven, Celal Esad, *Eski Galata ve Binâları*, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989.

Bulunur, Kerim İlker, *Osmanlı Galatası (1453-1600)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Eldem, Edhem, "İstanbul: From Imperial to Peripheralized Capital", *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. E. Eldem-D. Goffman-B. Masters, Cambridge University Press, New York 1999, s. 135-206.

Erdoğan, Batuhan Burhan, *Galata Kent Surları ve Koruma Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2011.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, I, ed. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Eyice, Semavi, *Galata ve Kulesi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1969.

Fatih Sultan Mehmed'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi, haz. Ahmed Beyatlı, TTK, Ankara 2013.

Gautier, Théophile, *Constantinople*, çev. Robert Howe Gould, Henry Holt&Company, New York 1875.

Gilles, Pierre, *The Antiquities of Constantinople*, çev. John Ball-Roland G. Musto, Italica Press, New York 1988.

Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. Metin Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2009.

Han, Ayhan, *Spatial Organization at Bosphorus: The Piers and Granaries (1750-1815)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

Kubilay, Ayşe Yetişkin, *İstanbul Haritaları 1422-1922*, Denizler Kitap Evi, İstanbul 2010.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukuât*, sad. Neşet Çağatay, TTK, III-IV, Ankara 1980.

Millingen, Alexander Van, *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, John Murray, London 1899.

Neumann, Christoph, "Marjinal Modernitenin Çatışma Mekânı Olarak Altıncı Daire-i Belediye", *Altıncı Daire-İlk Belediye Beyoğlu'nda İdare, Toplum ve Kentlilik, 1857-1913*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 4-28.

Okur, Esra, *Galata Surlarının Yıkım Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

Öztürk, Nazif, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *DİA*, XI, s. 521-524.

Sağman, Ali Rıza, *İstanbul Hendekleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1951.

Sakaoğlu, Necdet, "Surlar Osmanlı Dönemi Onarımları", *Uluslar arası Karasurlarının Korunması İçin uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu: İstanbul, 20-22 Ocak 2007*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 32-36.

Seni, Nora, "The Camondos and Their Imprint on 19-th-Century Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press (CUP), sayı 26 (New York 1994), s. 663-675.

Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l Feth*, haz. Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977.

Ek 1

D.BŞM.APE.d, nr. 14503, s. 42-44, 27 Zilka'de 1246/9 Mayıs 1831

Yedikule'den Eğri Kapuya varınca tahrir-i atfkede muharrer kale hendekleri ve hisarçeleri ve sairenin bu defa tahrir ve tahmin olunan keyfiyeti Zîrde muharrer bil-cümle mahallerin ferâğ ve intikâlâtı ve mahlulâtı Mirahor-i Evvel hazret-i cihândâri ağa tarafından verilen temessükle tasarruf olunduğu usul-i kâdimden iken zîride muharrer bazı mahallerin birer takrib kule-i zemin ağaları inhâlariyle sened verilmiş ise de sair fâsıl tarlaları haklarında ... edecek emr ü irade bu makuleler haklarında dahi icrâ buyurulması		
Dönüm	Teras	Hududu
3		Yedikule Kapusu'ndan çıkıldıkda sol tarafta ibtidâkî olarak tahrir-i atfkada Köprü Altı ve el-haletü hâzehide Zilâ Hendeği dimekle arif bir kıtâ hendek duvara varınca icâre 300
6+ 5= 11	Üst kat Alt kat	Yedikule Kapusu'ndan taşra çıkıldıkda sol tarafta ibtidâsı sagir eski Kapalu Kapudan Akdeniz tarafidan dört beden yolu hendek kesme dıvara varınca beher bin sekiz yüz akçe ceb-i hümayun ile Istabl-ı Amireden verilen temessük mucebince iki yüz iki tarihiyle İnce veled-i Server zimminin üzerinde olduğu ve temessük-i mezbura nazar kılındığı
5	[Alt kat]	Yine bâb-ı mezkureden taşra çıkıldıkda sol tarafda vâkî' sebzezi ağaya alt kat hendeği ittisâlinde vâkî' tahrir-i atfkada Kokâr ve el-hâzletü hâzehide Tatar hendeği dimekle 'arif hendek ittisâlinde ki hendek duvarından Kirişhaneye varınca alt kat olarak bir kıtâ' hendek Balıklı'da Ayazmacı Kostantin'in tasarrufunda idüğü ihbâr kılındığı
2.5	[Üst kat]	Bâlâda muharrer hudud-ı mezkur ile mahdûd ve tahrir-i atfkada Kirişçi Hendeği dimekle ârif yine kirişhaneye varınca üst kat olarak bir kıtâ' hendek Samatya'da İmrahor furununda tablakar Namandi zimminin tasarrufunda idüğü ihbar kılındığı
16	[Beden arası]	Yedikule Kapusu'ndan Silivri Kapusu tarafında gider baba kaldırımını kenarındaki hendek yolu iki beden [s.43] arası olarak Kesik Köprüye varınca bin iki yüz akçe ceb-i hümayun ile zimmi tasarrufunda olduğu yedinde olan temessükde tamam idüğü
11+ 2= 13	Orta kat Sağ taraf Sol taraf	Yedikule Kapusu'ndan gidildikde sağ ve sol tarafları orta kat hendekleri sığır tokadı olarak sığır kasabları tarafından Kara Mustafa Paşa Vakfi senedâtiyla zabtlarında olduğu ihbar olunub mahal-i mezbur Emlak-ı Hümayun'dan olduğundan bundan böyle zahire ihraç ve icâbına göre tanzimi lazım geleceği icâre 250

10.5	3. üst kat	Yedikule Kapusu'ndan Silivri Kapusu'a doğru Kapalu Kapuya varınca üçüncü üst kat olarak bir kıtâ' hisar arası fâsıl temesüküyle Yedikule'de Irgatpazarı'nda Sandalcı Dimitri zimminin olduğu ihbar ve tahkik kılınmış idüğü
10	3. üst kat	Bâlâda muharrer Kapalu Kapu'dan Silivri Kapusu'na varınca kezâlik üçüncü üst kat olarak bir kıtâ' hisar arası fâsıl temesüğüyle has ahurda hazinedar Mehmed Ağa'nın tasarrufunda idüğü ihbar kılındığı
11	2. üst kat	Yedikule'de Kesik Köprü'den Silivri Kapusu'na varınca bir kıtâ' ikinci üst kat hisar arası Istabl-ı Amire'den verilen temesükle Adile Hanım tasarrufunda idüğü
13	Alt kat	Yedikule'de Kesik Köprü'den Silivri Kapusu'nda Cibinlik Hendeği'ne varınca alt kat olarak bir kıtâ' hendek mumaileyha Adile Hanım'ın tasarrufunda idüğü
2,5	Alt kat	Silivri Kapusu'ndan çıkıldıkça sol tarafta tahrir-i atıkada muharrer Köprü Altı Hendeği dimekle ârif alt kat olarak iki parça bir kıta Cibinnik Hendeği dimekle meşhur bir kıtâ' hendek İvasdol zimminin tasarrufunda olduğu ihbâr olunmuş isede mesfur vilayetinde olmağla yedinde olan senedat yine nazar kılınmadığı
20	Alt kat	Silivri Kapusu'ndan çıkıldıkda sağ tarafta ibtidâkî alt kat bir kıtâ hendek Yenikapu Mevlevihanesi'ne varınca senede bin üç yüz akçe ceb-i hümayun ile Kabataş'da sakin müteveffa saraçlar kâtibinin zevcesi Ayşe Hatun tasarrufunda idüğü
13+ 15.5= 28.5	Üst kat Alt kat	Silivri Kapusu'ndan Yenikapu'ya varınca ikinci orta kat ve üçüncü üst kat olarak iki kıtâ' hendek ve hisarçe kule-i zemin ağası inhâsı verilen mülknâme mucebince ikiyüz otuz dokuz tarihinde iki yüz otuz gurus muaccele ile Davutpaşa bekçisi Hüseyin Ağa ve türbedar Emin Efendi'nin tasarruflarında idüğü
14.5+ 20= 34.5	Orta kat Alt kat	Yenikapu'dan Topkapu'ya varınca ikinci orta kat ve ibtidâkî alt kat olarak iki kıtâ' hendek ve hisar arası fâsıl temesüküyle senede sekiz yüz akçe ceb-i hümayun ile saraçlar katibi zevcesi mumaileyha Ayşe Hanım tasarrufunda olduğu
13	3. üst kat	Yenikapu'dan Topkapuya gelince üçüncü üst kat olarak bir kıtâ' hisarçe mülgâ muhtevasıyla Turna mahalli olarak zabtlarında iken .. teali kuvve-i hazret-i tâcidâri ile kahr-ı termirlerine binâen cânib-i Istabl-ı Amire'den sened itâsıyla ahara verilmesi usulden ise de Kule Ağası inhâsıyla verilen mülknâme mucebince Kapucu Ali Ağa tasarrunda idüğü Bâid'il tahrir merkur vefat etmiş olduğu

İSTANBUL VE GALATA HENDEKLERİNDE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI

15	3. üst kat	Topkapı'dan Beylerbeyi Çeşmesi hizâsına kadar üçüncü üst kat olarak bir kıtâ' hisarçe ... zağar mahal iken Kule-i Zemin Ağası inhâsıyla verilen mülknâme mucebince [s.44]köşk bekcisi Arif Ağa'nın tasarrufunda olduğu
12	[3.kat beden arası]	Beylerbeyi Çeşmesi hizâsında Edirne Kapusu'na varınca ve yedinde zuhur eden fasl temessükden Edirne Kapusu kurbinde Sulu Kule'den Samsoncu Kulesine varınca iki kıtâ' aralığı hendek senevi dört yüz akçe ceb-i hümâyun ile mumâileyha Ayşe Hanım'ın tasarrufunda idüğü
38.5+ 28.5= 67	Alt kat Orta kat	Topkapusu'ndan Edirne Kapusu'na gelince ibtidâki alt kat ve ikinci orta kat olarak iki kıtâ' hendek ve hisar araları Depoyed (?) Güzel zevcesi hanımın Istabl-ı Amire tarafından verilen temessükle tasarrufunda olduğun erbâb-ı vukûf ihbar eylediği
	3. kat	Edirne Kapusu'ndan gidildikde sağ tarafta vâki' üçüncü kat olarak hendeğin ibtidâsı iki kule arası olan mahal ahşab olarak otluk mağazası inşa olunub Kule-i Zemin Ağası arzı mucebince verilen mülknâme ile Hasan Ağa ve zevcesinin tasarrufunda idüğünü mumâileyh Kule-i zemin Ağası ifade ve ihbâr idüğü icâre 300
	3. üst kat	Edirne Kapısı'ndan gidildikde sağ tarafda üçüncü üst katda kule önünde üst yanında kule ittisâlinde vâki' kezâlik ahşab olarak otluk mağazası vesâir inşa olunduğu Kule-i Zemin Ağası inhâsıyla verilen sened mucebince Üsküfcü Seyyid Mehmed ve zevcesi Fatma'nın tasarrufunda olduğu mumâileyh Kule-i Zemin Ağası kezâlik icâre ve inhâ etmiş olduğu Ebniye ve arsa-ı hâliye icâre 2 000
4	3. üst kat	Edirne Kapusu'ndan gidildikde sağ tarafda üçüncü üst katda üçüncü ... kule önünde vâki' kapudan aşağı kazgancılar hizâsına varınca altı parça hisarçe Kule-i Zemin Ağası tarafından verilen temessük mucebince Edirne Kapusu kapucusu Hüseyin Ağa'nın tasarrunda olduğu mumâileyh Kule-i Zemin ağası ifade ve ihbârıyla yedinde olan temessük nâ-beyân idüğü
3	3. üst kat	Edirne Kapusu'ndan aşağı sağ tarafda üçüncü katda kazgancılar hizâsından aşağı hisarçe Depoyed (?)Güzel zevcesi tasarrufunda olduğu ihbâr kılındığı
11+ 7= 18	Alt kat Orta kat	Edirne Kapusu'ndan Tekfur Sarayı'na varınca ibtidâki alt kat ve ikinci orta kat olarak iki kıtâ' hendekler ve bir nalband dükkanı Istabl-ı Amire'den verilen temessükle kezâlik mumâileyha Depoyed (?)Güzel zevcesi tasarrufunda olduğu ihbâr kılındığı

Ek 2

EV.d, nr. 18103, s. 2-4, 17 Cemaziyelâhir 1323/19 Ağustos 1905

Cennetmekân Pertevniyal Valide Sultan hazretlerinin Yedikule Kapısı hâricinden Eğri Kapuya varınca olan mahaller ile Topçular Karyesi ve civârında bulunan musakkafât-ı mevkûfâtının kaydının ihrâç olunan defteridir.

Miktarı		Semt-i Meşhuru	Mahalli	Cinsi	Hududu	Mutasarrıfları
Zirâ'	Dönüm					
158	4	Yedikule harici	Kirişhâne önu	Bilâ-gedik Bostan	Yedikule Kapusu hâricinde leb-i deryada kirişhâne önünde vâki' bir tarafından Taş İskele Meydanı ve bir tarafından târik-i 'amm ve bir tarafından ferikân-ı kirâmdan Selim Paşa'nın müstakil- i uhdesinde olan mahal ve bir tarafından ikinci kat beden duvarı ile mahdûd derununda bir dolabı bostan kuyusu müstemil alt kat tabir olunur hendek el-yevm bilâ-gedik iki bâb bostan	Müşârüniyleh Selim Paşa ile Ferdsema bint-i Serkis yedlerine iki temessük eda fî gurre-i Receb 279 Fersema işbu ve diğer nisf hisse hendek tarlalarını hissedarı Selim Paşa hazretlerine yirmi bin guruşa ferâğ 17 Zilkâde sene 286
800	2	[Yedikule Harici]	[Kirişhâne önu]	Hendek Mahalli	yine mahall-i mezkûrda vâki' bir tarafından leb-i derya tarafında olan duvar ve bir tarafından üçüncü kat beden duvarı ve bir tarafından Selim Paşa'nın müstakil-i uhdesinde olan mahal ve bir tarafından birinci kat hendek duvarı ile mahdûd orta kat tâbir olunur hendek mahalli	Müşârüniyleh Selim Paşa ile Ferdsema bint-i Serkis yedlerine iki temessük dâde fî gurre Receb sene 279 Ferdsema işbu ve diğer nisf hisse hendek tarlalarını hissedarı Selim Paşa hazretlerine yirmi bin guruşa ferâğ 17 Zilkâde 286

İSTANBUL VE GALATA HENDEKLERİNDE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI

830	7	[Yedikule hârici]	[Kirişhâne önü]	Bilâ-gedik bostan	yine mahal-i mezkûrda vâki' bir taraftan mumâileyh Selim Paşa ile merkum Ferdsema'nın tasarrufunda olan hendek ve iki tarafından kale duvarı ve bir tarafından Cebehâne Kulesi'ne mürur olunur târik ve ve sağır-ı mesdûd kapu ile mahdûd derununda iki bâb bağçevan odası ve bir bâb ahur ve bir bâb harab samanhanesi ve bir havuzu müştemil iki kat dört beden yolu tabir olunur hendek mahalli el-yevm bilâ-gedik bir bâb bostan	müşârünileyh Selim Paşa yedine bir temessük eda fî gurre Receb 1279
531	3	[Yedikule hârici]	[Kirişhâne önü]	[bilâ-gedik bostan]	yine mahal-i mezkûrde vâki' bir tarafından mumaileyh Selim Paşa ile Fersema uhdelerinde olan hendek ve bir taraftan ikinci kat beden duvarı ve bir tarafından fâsıla kesme duvar ve bir taraftan târik-i 'amm ile mahdûd hendek mahalli el-yevm bilâ-gedik bostan	müşârünileyh Selim Paşa yedine bir temessük eda fî gurre Receb sene 279
1431	3	[Yedikule hârici]	Yedikule ağası köşkü	Bilâ-gedik bostan	yine mahal-i mezkûrda vâki' Yedikule Ağası köşkü karşısında kâin Köprü Altı dimekle arif bir tarafından fâsilâ kesme duvar ve bir tarafından ikinci kat duvarı ve bazen Cebehâne Kulesi târiki duvarı ve bir tarafından Yedikule Kapısı'na mürur olunur tarik-i 'amm tahtında köprü ve bir tarafından mekâbir-i müslime ile mahdûd Zilâ hendek diğmekle arif ibtidâkî bir kitâ hendek mahalli el-yevm bilâ-gedik bir bâb bostan	Fatma Hanım bint-i Mehmed yedine bir temessük dâde fî gurre-i Receb sene 289 mumaileyh Fatma Hanım iki bin yedi yüz elli guraşa bağçevan oğlu Hoce İvadi veled-i Ferite ferâğ fî 20 Muharrem sene 285

AYHAN HAN

1440	10	[Yedikule hârici]	Silivri Kapısı tariki	bilâ-gedik nane bostanı	Yedikule Kapusu'nda huruç olundukda sağ tarafta kâin Silivri Kapusu'na paye kaldırım tariki kenarında aşağı kat hendek Kapalı Kapu önünde Kesik Köprü'ye varınca bir tarafından Yedikule'den huruç olundukda tarik-i 'amm tahtında köprü ve bir tarafından ikinci kat duvarı ve bir tarafından mezkûr Kesik Köprü ve bir tarafından tarik-i 'amm ile mahdûd hendek el-yevm bilâ-gedik bir bâb nane bostanı	Kostandi'nin bostanı merhum Konstandi veled-i Pretomaz fevt oğulları Hoce Pretomaz ve Hoce Nikola ve Hristo fevt ve Kostadi ile kızları Anastya ve Despina ve Mariya Katherine yedlerine bir temessük dâde fî Gurre Receb sene 289
550	11	[Yedikule hârici]	Yedikule'de ikinci orta kat	Sığır kasabının tokad mahalli	Yedikule Kapısı'nın huruç olundukda sağ tarafında vâki'' orta kat tabir olunur iki tarafından kale duvarı ve bir tarafından Kapalı Kapı karşısında Kesik Köprü tabir olunur fâsıl duvarı ve bir tarafından Yedikule Kapısı'nda mürur olunur tarik-i 'amm ile mahdûd mahalın tarik-i 'amm tarafından mebni bilâ-gedik bir bâb berber dükkanı ile bir bâb ahuru müştemil orta kat tabir olunur tokad mahalli İcare-i muacelle 240 bâ-... 120	senevi icâre 60 sehim 30 Hacı İsmail ibn Hacı Emin yedine temessük dâde fî gurre Receb sene 279 Senevi icâre 50 sehim 25 Mehmed ibn-i Osman yedine temessük dâde fî gurre Receb sene 279 Senevi icâre 40 sehim 20 Tophane'de Hacı Mustafa ibn-i Hacı Mehmed yedine temessük dâde fî gurre Safer sene 283 Senev-i icâre 30 sehim 15 Beyoğlu'nda Hacı Mehmed ibn-i Osman yedine temessük dâde fî Receb sene 279 Senevi icâre 20 sehim 10 Üsküdar'da Hacı Ahmed ibn-i Mustafa yedine temessük dâde fî gurre Receb sene 279 Senev-i icâre 40 sehim 20 Balad'da Haham Yako veled-i yedine temessük dâde fî gurre Receb sene 279

İSTANBUL VE GALATA HENDEKLERİNDE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI

531	11	[Yedikule hârici]	üçüncü kat beden arası	üçüncü kat beden arası	Yedikule Kapısı'ndan huruç olundukda sağ tarafta vâki' bir taraftan kapu arası tariki ve mescid ve iki taraftan kale duvarı ve bir taraftan Kapalı Kapu duvarı ile mahdûd üçüncü kat beden arası tabir olunur mahal	Dimitri evladları Andon ve İvan ve Yorgi ve Maryora ve Vasilaki yedlerine temessük dâde fî gurre Receb sene 279 İvan fevt hamse hissesi kızı Romana ve ...ile sagir oğulları Vasil ve Lefter'e intikal edüb ve Romana ve ...nisf hisseleri ve Andon ve Yorgi ve Marpora ve Vasilaki dört nisf hisseleri ...oğlu zevcesi Marponko bint-i ...ile on dokuz bin sekiz yüz guruşa ferâğ ve yedine cedid temessük dâde fî Muharrem sene 288
1281	11	Yedikule Hârici	Kesik köprü	Bostan	Yedikule Kapısı'ndan huruç olundukda paye kaldırımı ittisalinde bir tarafı Kesik Köprü ve bir tarafı Çatlı Hendek ve bir taraftan beden duvarı ile mahdûd alt kat tabir olunur hendek mahalli el-yevm bir bâb bostan	Fatma Aliyye Hanım bint-i Mehmed Paşa yedine bir temessük dâde fî gurre Receb 279
1210	10	[Yedikule hârici]	[Kesik köprü]	[bostan]	yine mahal-i mezkûrda kâin Kesik Köprü nam mahalde bir taraftan Kapalı Kapı önündeki Kesik Köprü duvarı ve bir taraftan üçüncü beden duvarı ve bir taraftan Eleklidede Türbesi ve bir taraftan ikinci bende duvarı ile mahdûd orta kat beden arası tabir olunur mahal el-yevm bir bâb bostan	mumâileyh Fatma Aliyye Hanım bint -i Mehmed Paşa yedine temessük dâde fî gurre Receb sene 279
1000	10	[Yedikule Hârici]	Kapalı Kapu	[bostan]	yine mahal-i mezkûrda kâin bir taraftan Kapalı Kapu duvarı ve bir taraftan kule duvarı ve bir taraftan Silivri Kapusu tariki ve bir taraftan yine beden duvarı ile mahdûd üçüncü kat beden arası tabir olunur mahal ile el-yevm bir bâb bostan	mumâileyh Fatma Aliyye Hanım bint -i Mehmed Paşa yedine temessük dâde fî gurre sene Receb 279

AYHAN HAN

...	2	[Yedikule Hârici]	Kesik Köprü	Bilâ-gedik bostan	yine mahal-i mezkûrda bir taraftan mumâileyha Fatma Aliyye Hanım uhdesinde olan hendek duvarı ve bir taraftan ikinci kat bende duvarı ve bir taraftan Silivri Kapısı tariki tahtında köprü ve bir taraftan kaldırım tarikiyle mahdûd Çatlı Hendek tabir olunur iki kıtâ hendek ve köprü tahtında kemer arasında iki bâb odayı müştemil mahal el-yevm bilâ-gedik bir bâb bostan	Kalto Hristo veled-i Andon yedine temessük dâde fî gurre Receb sene 279
929	16	Silivri Kapısı hârici	Silivri Kapısı	Bilâ-gedik bostan	Silivri Kapusu'nda huruç olundukda sağ tarafta kâin bir tarafı Silivri Kapısı tariki tahtında köprü bir tarafta ikinci kat hisar duvarı ve bir tarafında Mevlevihâne Yeni Kapısı tariki ve bir tarafında mekâbir-i Müslime tarafında diğer duvar ile mahdûd zikr olunan Silivri Kapısı'ndan Mevlevihâne Yeni Kapusu'na varınca alt kat tabir olunur birbirine muttasıl ... hariç-i(?) hendek mahalli el-yevm bilâ gedik bostan	Müteveffa Tomaoğlu Nikolaki ile kızları Vasilki ve Hirso ve Despina yedilerine dört temessük dâde fî gurre Receb sene 279
254	19	Mevlevihâne Kapusu hârici	Mevlevihâne kapusu	Hendek bostanı	Mevlevihâne Kapısı'ndan huruç olundukda sağ tarafta kâin bir tarafından Mevlevihâne Kapısı târiki ve bir taraftan ikinci kat beden duvarı ve bir taraftan Topkapı Caddesi tariki ve bir taraftan târik-i 'amm ile mahdûd birinci alt kat hendek mahalli el-yevm hendek bostanı	Müteveffa Tomaoğlu Nikolaki ile kızları Vasilki ve Hirso ve Despina dört temessük dâde fî gurre 18 Receb sene 279

İSTANBUL VE GALATA HENDEKLERİNDE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI

600	14	[Mevlevihâne Kapusu hârici]	[Mevlevihâne Kapusu]	Hendek bostan	Yine Bâb-ı mezkûrdan huruç olundukda bir taraftan Mevlevihâne Kapısı târik-i ittisâlinde türbe-i şerif ve bir taraftan üçüncü beden duvarı ve bir taraftan Topkapı târiki ve bir taraftan birinci hendek duvarı ile mahdûd ikinci kat hisar arası hendek bostanı	Müteveffa Tوماođlu Nikolaki ile kızları Vasilki ve Hirso ve Despina dört temessük dâde fi Receb 279 ...Despina'ya bir kıtâ cedid temessük dâde 4 Ca 98
515	26,5	Birinci kat	Topkapı hârici	[Hendek bostan]	Topkapı'dan huruç olundukda sağ tarafta Edirne Kapısına varınca bir taraftan Topkapı tariki ve bir taraftan üçüncü kat beden arası ve bir taraftan Edirne Kapısı tariki ve bir taraftan Edirne Kapısı'ndan Topkapısı'na mürur eden târik-i 'amm ile mahdûd birinci kat ve ikinci kat hisar araları el-yevm hendek bostanı bedel-i aşarı 180	Veznedar Mehmed Gareth Efendi celilesi Ayşe hanım bint-i Hacı Ahmed yedine bir temessük dâde fi gurre-i Receb sene 279 mumâileyha Ayşe Hanım fevt kızı Nesibe Emine bint-i Mehmed Gareth efendiye intikâl 15 Receb sene 281
531	18,5	İkinci kat				
1046	45					
156	11.5	Topkapı hârici	Topkapı hârici	beden arası	Topkapısı'ndan huruç olundukda sağ tarafta vâki Samoncu Kulesi'nden Beylerbeyi Çeşmesi hizâsında Sulu Kule'ye ve andan Edirne Kapısına varınca üçüncü kat beden arası kâbil-i ziraat olunmadığı	Toma Bey üçüncü kat beden arası merkum Toma bey fevt, oğlu Nikolaki ile kızları Vasilaki ve Hirso ve Despina yedlerine dörder temessük dâde fi gurre Receb sene 279, Despina'nın rub' hisse temessüğü zâyî' eylediği zuhurunda aşar alınmamak şartıyla yedine yedine bir kıtâ' cedid temessük dâde fi 4 Receb sene 98

AYHAN HAN

721	25	Edirne Kapısı hârici	Edirne Kapısı hârici	Hendek bostanları	Edirne Kapısı'ndan huruç olundukda sağ tarafta vâki' birinci kat hendek Tekfur Sarayı'na varınca Edirne Kapısı tariki üzerinde bir bâb berber dükkanı müştemil olarak ve ikinci kat hisar arası kezalik Tekfur Sarayı'na varınca ma'an mukaddema hendek el-yevm iki kıta hendek bostanları 1.kat 13 dönüm 621 zirâ 2.kat 12 dönüm 100 zirâ [toplam: 25 dönüm; 721 zirâ] dükkan maa bağçe mahalli 11 dönüm 1321 zirâ': bedel-i aşarı senevi 75	Ayşe Hanım'ın hendek bostanları mumâileyha Ayşe Hanım bint-i Mustafa fevt, oğlu Halim ağa ibn-i Mehmed yedine temessük dâde fi gurre-i Receb sene 279; mumâileyh Halim Ağa iki bin beş yüz zirâ' birinci katdan mâa bağçe bir bâb berber dükkanı mülkünü şehriye yüz yirmi akçe icâre talebiyle temessükten ifrâz ettirmemek ve ol vecihle zirde kayd ile bir kıta temessük verilmesi fi gurre-i Muharrem sene 284; işbu ve diğeri bir kıta sened mucibince Cebecibaşı Mahalle ve Caddesi'nde dört ve altı numara ile merkum aşar-i şer' ile birinci ve ikinci kat hendek mahalleriyle kale aralarına mutasarrıf Halim Ağa fevt; mahal-i merkume evlaları Mehmed Halim Ağa ve Fatma'ül Zehra Hanım ile validesi Emine hanım intikâl ve Mehmed Halim Ağa dahi bilâ-veled fevt; hissesi karındaşı mezbur Fatma'ül Zehra validesi mezbure Emine hanıma irsen intikâl etmekle anlar dahi ber mucib-i ilm ü haber tebâ-i devlet-i aliye tebasından Mariya bint-i Yuvakim Hatuna yirmi iki aded liraya ferâğ fi 25 Cemâziyel-ahire sene 98

İSTANBUL VE GALATA HENDEKLERİNDE KENTSEL TOPRAK KULLANIMI

277	8.5	Edirne Kapısı hârici	Edirne Kapısı hârici	Beden arası	Yine Edirne Kapısı'nın sağ tarafında üçüncü kat kazgancılar sırasında olan kuleden aşağı Tekfur Sarayı nihayet yolunca bir taraftan kasablar kethüdası esbâk İbrahim Ağa'nın kule-i zemin vakfından uhdesinde olan mahal ve bir taraftan kale duvarı ve bir taraftan Tekfur Sarayı ve bir taraftan orta kat hisarı duvarı ile mahdûd yedi adet kale araları olarak üçüncü kat beden arası Bedel-i aşarı ...	Kezalik Ayşe hanımın kale araları olarak üçüncü kat beden arası mumaileyh Ayşe Hanım bint-i Mustafa fevt oğlu Halim Ağa ibn Mehmed yedine temessük dâde fi gurre-i Receb 279 işbu ve diğer bir kıta sened mucibince Cebecibaşı Mahallesi ve Caddesi 4 ve 6 numara ile merkum kale araları ve hendek mahalline mutasarrıf olan Halim Ağa fevt; mahal-i merkume evladları Mehmed Halim Ağa ve Fatıma'ül Zehra hanım ile validesi Emine Hanıma intikâl ve Mehmed Halim Ağa dahi bilâ-veled fevt hissesi karındaşı mezbure Fatıma'ül Zehra ve validesi mezbure Emine Hanımlara irsen intikâl etmekle anlar dahi ber-mucibi ilm ü haber tebâ-i devlet-i aliye tebâsından Mariya bint-i Yuvakim Hatun'a yirmi iki adet liraya ferâğ eder